

2011

Švietimas: link individualaus, laisvo, privataus

Lietuvos švietimo ateities raidos vizijos
konkursui

Lietuvos laisvosios rinkos institutas

11/30/2011

Turinys

Ižanga	3
Vizija	3
Individualus, laisvas, privatus švietimas	3
Individualus, laisvas ir privatus švietimas dabartinės valstybinės švietimo sistemos rėmuose	4
Švietimo paslaugų sektoriaus ekonominės analizės prielaidos.....	5
Švietimas yra paslauga	5
Švietimas nėra viešoji gėrybė.....	5
Valstybė neprivalo būti (vienintelė) švietimo teikėja.....	7
Valstybiniam švietimui yra alternatyvų	8
Konkurencija švietimo paslaugos teikime yra galima ir būtina	9
Valstybinė švietimo sistema efektyviai naudoti mokesčių mokėtojų pinigus	11
Kiek švietimo finansuoti mokesčių mokėtojų pinigais?	11
Krepšelio metodika neturi būti dingstimi išplėsti valstybės finansavimą visoms įmanomoms švietimo paslaugoms	14
Švietimo finansavimo našta mokesčių mokėtojams turi būti stabilizuota.....	15
Valstybinė švietimo sistema nesugeba prisitaikyti prie ekonominės situacijos pokyčių .	15
Valstybinė švietimo sistema nėra efektyvi.....	17
Švietimo paslauga turi būti kokybiška iš vartotojų perspektyvos.....	19
Atskirų valstybinio švietimo paslaugų sektorių analizė	21
Bendrasis lavinimas	21
Finansavimas	21
Mokyklų savarankiškumo didinimas.....	24
Mokyklų tinklo formavimas, naujų mokyklų atsiradimas	25
Mokyklų kontrolė.....	26
Profesinis švietimas	27
Profesinio mokymo situacija ir problemos	27
Siūlomi principai ir priemonės profesinio mokymo srityje.....	28
Aukštasis mokslas.....	32
Kiekybinis valstybės ir privataus studijų finansavimo santykis	33
Kaip organizuoti studijų finansavimą?	34
Neformalusis švietimas ir ikimokyklinis ugdymas.....	37
Neformalusis švietimas	37
Ikimokyklinis ugdymas	38
Išvados ir pasiūlymai	39
Bendros išvados ir pasiūlymai	39
Pasiūlymai atskiroms švietimo paslaugų sritimis.....	40
Įgyvendinus šiame dokumente siūlomas rekomendacijas galima tikėtis šių rezultatų:	41

Įžanga

Šiame darbe identifikuojame dabartinės švietimo sistemos problemas ir siūlome jų sprendimo būdus, kurie pagerintų dabartinę švietimo sistemą ir priartintų ją prie švietimo sistemos, paremtos privačia iniciatyva ir rinkos dėsniais.

Iš pradžių pateikiame privačia iniciatyva ir rinkos dėsniais paremtos švietimo sistemos viziją bei išaiškinamas esminius principus, kuriais paremta tolesnė analizė ir siūlymai. Antroji darbo dalis nagrinėja esmines prielaidas, kuriomis vadovaujantis yra organizuojamas švietimo paslaugos teikimas, su tuo susijusias problemas, vertinimo klaidos. Trečioji darbo dalis koncentruojasi į konkrečių švietimo sistemos dalių problemas ir jų sprendimo būdus. Ketvirtoji dalis apibendrina išvadas ir pasiūlymus.

Vizija

Individualus, laisvas, privatus švietimas

Rinkos principais pagrįstoje sistemoje išsilavinimas turi būti suvokiamas kaip privati gėrybė, kuri teikia naudą pirmiausia pačiam išsilavinusiam asmeniui, jo šeimai, bendruomenei, o galiausiai netiesiogiai ir visai valstybei.

Išsilavinimas turi būti finansuojamas privačiomis lėšomis, todėl valstybė turėtų atsisakyti dalies mokesčių, kuriais šiandien finansuojama švietimo sistema ir atsisakyti visų švietimo paslaugų teikimo. Lietuvoje valdžia švietimui išleidžia žymią dalį mokesčiais surinktų žmonių pajamų, apie 4 tūkstančius litų per metus statistiniam namų ūkiui.

Rinkos principais pagrįstoje sistemoje mokslas nebūtų privalomas ir paslaugų kokybė nebūtų kontroliuojama valdžios institucijų. Vartotojas turėtų galimybę rinktis paslaugos teikėją remdamasis savo prioritetais, paslaugos kaina ir kokybe. Tokioje sistemoje mokymo turinys nebūtų reguliuojamas valdžios institucijų ir paslaugų turinį formuotų pačios mokslo įstaigos. Tokiu būdu atsirastų prielaidos kurti labai įvairaus turinio mokymosi programas – pagal skirtingą pasaulėžiūrą, religinius įsitikinimus, politinius įsitikinimus, mokymosi metodus.

Rinkos principais pagrįsta sistema tiksliau atspindi visuomenės vertybes, prisitaiko prie skirtingų žmonių poreikių. Taip pat atsirastų didesnis paslaugų kainų spektras, įvairesnių tiek kaina, tiek kokybe produktų. Rinkoje yra galimybė rasti konsultuojančioms institucijoms kurios už užmokestį, ar labdaros pagrindu pataria švietimo paslaugų vartotojams kokie dėl labiausiai jų poreikius tenkinančių paslaugų.

Rinkos sąlygomis atsirastų finansinės paslaugos padedančios įsigyti išsilavinimą – kaupiamieji fondai, paskolos, labdaros fondai, bei atgimtų prielaidos atsirasti nepelno siekiantiems švietimo centrams, kurie teikia nemokamas paslaugas neišgalintiems. Visuomenė pradėtų labiau jausti pareigą pasirūpinti kitų visuomenės narių išsilavinimu, nes nebeliktų užnugario, valstybės, kuris tarsi prisiima atsakomybę už visuotinį išsilavinimą.

Dabartinėje sistemoje egzistuojantis skirstymas į pagrindinį, aukštąjį, profesinį išsilavinimą išliktų tiek, kiek būtų prasmingas, atsirastų prielaidos didėti mokymosi formų įvairovei.

Tikėtina, jog išsivystytų papildoma studijų kokybės vertinimo rinka, padedanti efektyviau pasirinkti. Susidarytų sąlygos didesnei mokytojų įvairovei ir darbo užmokesčio skirtumams.

Rinkos sąlygomis neliktų oficialaus išsilavinimo statuso, o tik rinkos dalyvių pripažįstamos vertės. Konkrečios lavinimosi paslaugos vertė būtų kintanti, atsižvelgiant į paslaugų kokybę ir rinkos sąlygas. Klaidos būtų lokaliai, o ne sisteminės ir rinkoje greitai ištaisomos. Rinkos sąlygomis pagrindiniu savireguliacijos mechanizmu būtų konkurencija – konkurencija tarp švietimo įstaigų, konkurencija tarp švietimo programų, ugdymo metodų.

Lietuvos švietimo paslaugų rinka atsivertų konkurencijai su užsienio paslaugų teikėjais. Esant visiškai privačiam finansavimui išnyktų takoskyra tarp vietinių ir užsienio švietimo paslaugų teikėjų. Vietiniai paslaugų teikėjai turėtų ir galėtų konkuruoti tarptautinėje rinkoje tiek dėl vietinių, tiek dėl užsienio klientų.

Individualus, laisvas ir privatus švietimas dabartinės valstybinės švietimo sistemos rėmuose

Aukščiau išdėstyta švietimo paslaugų sektoriaus vizija, o ypač švietimo paslaugų perdavimas privačiai iniciatyvai, privačiam sektoriui, proceso bei sistemos decentralizacija ir privatus švietimo finansavimas yra siekiamybė. Vis dėl to atspirties taškas yra dabartinė valstybinė švietimo sistema. Todėl pateikiame principus ir gaires, kuriais vadovaujantis, galima pasiekti teigiamų pokyčių net ir dabartinės sistemos rėmuose.

Valstybinė švietimo sistema turėtų plėtotis pagal šiuos bendruosius principus:

- 1) Mokesčių mokėtojų lėšas reikia naudoti taupiai ir kryptingai:
 - a. didinant švietimo paslaugos teikimo efektyvumą (organizacinis, struktūrinis optimizavimas);
 - b. neplečiant valstybės finansavimo paslaugoms, kurias galima finansuoti privačiomis lėšomis;
 - c. į švietimo paslaugų teikimą pritraukiant privatų kapitalą, vadybos, organizavimo principus.

- 2) Konkurencija ir rinkos elementai valstybinėje švietimo sistemoje yra būtini, įskaitant:
 - a. konkurenciją švietimo turiniu;
 - b. konkurenciją tarp viešųjų paslaugų teikėjų;
 - c. konkurenciją tarp viešųjų ir privačių paslaugų teikėjų;
 - d. konkurenciją su užsienio paslaugų teikėjais;
 - e. finansavimo organizavimą taip, kad valstybės suteikiamos lėšos (jei jos yra suteikiamos) būtų skirstomos visiško krepšelio principu.

- 3) Tose srityse, kur švietimas yra finansuojamas valstybės lėšomis, valstybė iš tiesioginio švietimo paslaugos teikėjo turi tapti paslaugos pirkėju.

Visi šie principai yra susiję. Paslaugos pirkimas ir konkurencija tarp teikėjų sudaro prielaidas efektyvumui ir mokesčių mokėtojų lėšų taupymui. Siekis taupyti lėšas ir valstybės persiorientavimas į paslaugos pirkimą (o ne į teikimą) suponuoja konkurenciją, nediskriminuojant nė vieno paslaugos teikėjo.

Švietimo paslaugų sektoriaus ekonominės analizės prielaidos

Diskusijos ir ginčai apie tai, kaip organizuoti švietimo sistemą, dažnai kyla iš nevienodo švietimo paslaugos suvokimo ir interpretavimo. Tačiau švietimo paslauga yra privati ekonominė gėrybė, kuri iš esmės nesiskiria nuo kitų paslaugų ir ekonominių gėrybių. Nėra pagrįstų ekonominių priežasčių, kodėl švietimo paslaugą turėtų teikti valstybė. Ir tikrai nėra jokių priežasčių, kodėl valstybė turėtų būti vienintelė švietimo paslaugos teikėja.

Švietimas yra paslauga

Neretai diskutuojama, kam naudingesnis yra švietimas – asmeniui, kuris tampa labiau išsilavinęs, ar visai visuomenei, kurią šis asmuo praturtina savo išsilavinimu. Diskusija yra itin svarbi, nes nuo atsakymo didžia dalimi turėtų priklausyti, kas turi finansuoti švietimą – pats asmuo, kiti visuomenės nariai ar ši našta turi būti padalinama. Jei pažvelgtume į statistiką, aiškiai pamatytume, kad normaliomis sąlygomis labiau išsilavinę žmonės uždirba daugiau. Tai – vienas iš pagrindinių rodiklių, kurie parodo, kad dėl išsilavinimo tikrai laimi pats žmogus. Kitaip ir negali būti gyvenant vadinamoje žinių visuomenėje, kur intelektinė veikla tampa labai svarbi, o žinios – pagrindinis išteklius. Tokioje visuomenėje dėl darbo pasidalinimo labiausiai išsilavinę asmenys atlieka tuos darbus, kurie vertinami labiausiai.

Visuomenės nauda dėl to, kad jos narys tampa labiau išsilavinęs, taip pat gali būti apčiuopiama – nesant novatoriškų žmonių vietoje tūpčios visa visuomenė, o sėkminga intelektinė veikla galiausiai sukuria naujų galimybių daugeliui. Neišsilavinę žmonės dažnai tampa našta visuomenei, nes negali normaliai dalyvauti ekonominiame, o ir apskritai visuomeniniame gyvenime. Tačiau lygiai tokia pati padėtis yra ir daugelyje kitų sričių – sėkmingas verslas, gera sveikata, nuosavybės saugumas bei daugybė kitų dalykų yra naudingi tiek konkrečiam asmeniui, tiek visiems kitiems visuomenės nariams.

Kalbant apie lavinimąsi susiduriame su tuo, kas ekonomikoje įvardinama kaip laiko prioritetas (trumpalaikių tikslų pirmenybė ilgalaikių tikslų atžvilgiu). Švietimo nauda pajuntama ne iš karto, tačiau bet kuris asmuo, norintis šviestis, turi atsisakyti kitų tikslų, kurie paprastai yra trumpalaikiai. Tai susiję ne tik su materialiniais ištekliais, kuriuos vietoje to, kad panaudotume kažkam apčiuopiamam, panaudojame žinių įgijimui, bet ir su labiausiai ribotu ištekliumi – laiku. Jei kalbėtume apie laiko prioritetą, moksleiviui žaidimas kieme, o suaugusiajam laisvalaikis su šeima paprastai atrodo žymiai patraukliau nei studijos. Tik ilgalaikiai tikslai (gauti išsilavinimą, geresnes pajamas, malonesnį ar kūrybiškesnį darbą) dažniausiai lemia, jog atsisakoma tuo metu mielesnių užsiėmimų ar gėrybių.

Švietimas nėra viešoji gėrybė

Nepaisant dažnai vartojamo argumento, švietimas nėra viešoji gėrybė. Pirmą klaidą kyla iš viešosios gėrybės sampratos nesuvokimo. Ekonominė teorija teigia, kad viešoji gėrybė yra tokia prekė (paslauga), kuri pasižymi dviem esminiais bruožais: „neišsemiamumu“ (angl. *non-rivalry*) ir „neuždraudžiamumu“ (angl. *non-excludability*).

Neišsemiamumas reiškia, kad, prekę naudojant papildomam vartotojui, prekės prieinamumas nesumažėja. Iš to išplaukia, kad preke gali naudotis neribotas skaičius vartotojų. Švietimas netenkina šios sąlygos: nes švietimo sistema negali naudotis vartotojai, jei švietimo sistemai trūksta pajėgumų (pavyzdžiui, mokyklų ar mokytojų).

Neuždraudžiamumas reiškia, kad neįmanoma neleisti preke naudotis žmonėms, kurie už ją nemokėjo. Iš to išplaukia, kad viešųjų gėrybių nevertėtų teikti taip, kad už jas susimokėtų tiesioginiai vartotojai.

Todėl argumentuojama, kad „viešųjų gėrybių atveju“ produktas vartotojams turėtų būti teikiamas veltui, o produkto sąnaudos būtų dengiamos netiesiogiai, pavyzdžiui, per mokesčius. Tačiau akivaizdu, kad švietimo paslaugos atveju santykinai nesunku užtikrinti, kad paslauga nesinaudotų tie, kas už ją nemokėjo, ir tokios praktikos yra plačiai paplitusios.

Greičiausiai šioje vietoje yra maišomas *švietimo* ir *mokslo pasiekimų* sąvokos. Kitaip tariant, tam tikri moksliniai atradimai gali būti panaudojami neribotai, nemažinant jų vertės; tokiu būdu mes priartėjame prie intelektualinės nuosavybės sąvokos (ir su ja susijusių problemų). Tačiau švietimo paslaugos teikimas ir mokslinių atradimų pirkimas yra visiškai skirtingi dalykai.

Antras teorinis paklydimas kyla iš viešosios gėrybės supainiojimo su ekonomine gėrybe, kuri turi teigiamą išorinį poveikį (eksternalitetą)¹. Neoklasikinė ekonominė teorija teigia, kad rinka teikia socialiai neoptimalų (per mažą) kiekį tokių gėrybių, todėl, esą, valdžia turėtų siekti, kad rinka jų teiktų daugiau: subsidijuojant, reguliuojant kainą ar gėrybes teikiant pačiai valdžiai (pavyzdžiui, valstybinė švietimo sistema).

Šio teorinio išaiškinimo pritaikymas realybėje yra komplikuoatas ir kvestionuotinas visais aspektais. Visų pirma, neįmanoma nustatyti, kiek švietimo paslaugos (ir už kokią kainą) būtų „socialiai optimalu“. Taip pat neįmanoma nustatyti, kokia turėtų būti valstybės intervencija, kad būtų pasiekti „socialiai optimalūs“ švietimo kaina ir kiekis. Jei negalima nustatyti tiksliai, tuomet yra didelė galimybė, kad intervencija nepasieks „socialiai optimalaus“ taško, o tai, naudojantis tos pačios analizės prielaidomis irgi būtų socialiai neoptimalu, taigi – keistina. Kitaip tariant, teigiamo išorinio poveikio teorijos neįmanoma pritaikyti praktikoje.

Net ir pasiliekant teigiamo išorinio poveikio paradigmoje, kitas argumentas prieš valdžios intervenciją yra tai, kad daug produktų turi teigiamą išorinį poveikį, tačiau ne visur valdžia atlieka intervenciją. Tai tik sustiprina įspūdį, kad intervencija į rinką kyla ne iš objektyvios analizės, o atvirkščiai – netinkama ekonominė analizė yra naudojama intervencijai pagrįsti.

Trečias teorinis aspektas – ar iš tiesų, švietimas turi teigiamą išorinį poveikį (eksternalitetą) ir net jei taip – ar tai yra argumentas mokesčių mokėtojų pinigais finansuoti švietimą. Reikia pastebėti, kad teigiamas išorinis poveikis yra teorinis konstruktas, kurio praktiškai įrodyti (ar paneigti) yra neįmanoma. Bendrais bruožais galima sutikti su mintimi, kad labiau išsilavinusi visuomenė yra geresnė nei mažiau išsilavinusi. Bet labiau prieinamas „išsilavinimas“ nebūtinai reiškia išsilavinusią visuomenę. Tačiau šie bendri bruožai yra pernelyg abstraktūs, kad būtų naudingi nuodugnesnei diskusijai. Galiausiai, net jei teiginys yra teisingas, vien iš to niekaip neišplaukia, kad švietimas turėtų būti finansuojamas mokesčių mokėtojų pinigais.

Ketvirta, tai, kad švietimas dabar yra finansuojamas iš esmės mokesčių mokėtojų pinigais, neįrodo, kad švietimas yra viešoji gėrybė. Tai greičiau atspindi istorinę patirtį švietimo

¹ Angl. positive externality

finansavime ir organizavime. Iš tikro, finansavimo ir organizavimo būdas neturi jokios įtakos nustatant, ar paslauga yra viešoji gėrybė ar ne (daugiau apie valstybės vaidmenį švietime – žr. žemiau).

Valstybė neprivalo būti (vienintelė) švietimo teikėja

Visų pirma, nors valstybės administruojama ar finansuojama švietimo sistema gali būti labai įvairi, tačiau bet koks valstybės įsikišimas sukelia grėsmes, kad švietimas bus vienpusiškas, neatspindės skirtingų visuomenės vertybių. Tai gali pasireikšti parenkant mokymo dalykus, atskirų dalykų mokymo būdą, mokymo stilių apskritai. Svarbiausia, kad tokiu atveju švietimas neatspindi individualių poreikių. Valdžiai aktyviai dalyvaujant švietime dingsta švietimo sąsaja su žmogaus poreikiais.

Antra, švietime, kaip ir bet kur kitur, iškyla efektyvumo, kainos, tikslingumo problemos. Įgytas išsilavinimas yra investicija į save ir nėra jokio pagrindo teigti, kad likusi visuomenės dalis geriau žino, kiek, kaip ir ar investuoti į žmogų, nei pats žmogus. Jei esminius sprendimus dėl švietimo priima valdžia galima tam tikra švietimo „perprodukcija“, kuomet tam tikriems švietimo lygmenims ar aspektams skiriama nepelnytai daug dėmesio, o kiti tikslai lieka nepasiekti. Šiandien šios problemos yra akivaizdžios ir Lietuvoje: didelė dalis universitetinį išsilavinimą turinčių žmonių dirbą mažai kvalifikacijos reikalaujantį darbą, bendrasis lavinimas suteikia daug žinių, kurios užmiršamos baigus mokyklą, tačiau moksleivių bendrieji mąstymo įgūdžiai dažnai netobulinami. Tai, kas ir kaip turi būti mokoma, apspręsti turėtų mokiniai ar jų tėvai, o ne politinė valdžia, o tai gerokai sunkiau padaryti, kai švietimą finansuoja ir administruoja valdžia.

Trečia, valdžiai finansuojant ir administruojant švietimą susiformuoja natūrali nuostata švietimu laikyti tik tai, ką valdžia laiko švietimu. Todėl, atsiranda skirtumas tarp išsilavinusio ir išsilavinimą turinčio žmogaus, mokančio ir mokslus baigusio žmogaus. Nors pastaruoju metu pasaulyje jau pradėjo ryškėti (ir Lietuvoje yra neblogai atspindima) tendencija pripažinti neformalųjį ir vadinamąjį neformalųjį išsilavinimą, takoskyra tarp formalaus išsilavinimo ir išsilavinimo neišvengiamai išliks ryški tol, kol valdžia tiesiogiai ar netiesiogiai aktyviai dalyvaus švietimo sistemoje (plačiau žr. dalį apie neformalųjį švietimą ir ikimokyklinį švietimą).

Tai, kad švietimas yra paslauga, nesiderina ir su nuostatomis dėl privalomo švietimo. Privalomas švietimas šiais laikais grindžiamas poreikiu, kad visuomenės nariai turėtų bent bazinį išsilavinimą. Nors šiuolaikinėje visuomenėje privalomas mokymas yra labiau pliuralistinio pobūdžio, tačiau netgi demokratiškiausiose valstybėse neretai iškyla skandalai dėl to, ko ir kaip mokoma prievartinėse mokyklose. Norint spręsti neraštingumo problemas bei sudaryti sąlygas visiems siekti mokslo, būtina remtis nuostata, kad išmokti gali tik tuomet, kai to norima, todėl privalomą mokymą būtina pakeisti kitu principu – sąlygų mokytis sudarymu, kartu atveriant galimybes mokytis įvairiai.

Efektyvumo argumentas, neva universalią (visuotinę) švietimo sistemą gali užtikrinti tik valstybinė švietimo sistema, yra nepagrįstas. Istorinės patirtys, kuomet visuotinis švietimas ir valstybinė švietimo sistema būdavo pradėtos kurti vienu metu (ar įgyvendinti viena kitos tikslus) teparodo tuo metu vyravusį istorinį kontekstą.

Lygiai taip pat nėra pagrindo teigti, kad tuomet, kai valstybė teikia švietimo paslaugą tiesiogiai (t. y. valstybinė švietimo sistema), ji tai daro efektyviau nei privatus sektorius. Atvirškiai – patirtis ir analizė rodo, kad būtent privatus prekių ir paslaugų teikimas yra efektyvesnis, palyginti su valstybiniais analogais. Nereikia pamiršti, kad nemaža dalis prekių ar paslaugų pasaulyje tam tikrais istorijos tarpsniais (o Lietuvoje – net ir visos prekės ar paslaugos) buvo teikiamos valstybės. Taip, kaip šiandien nieko nestebina tai, kad valstybė visiškai nedalyvauja telekomunikacijų sektoriuje (nors tam tikrais istorijos tarpsniais valstybė buvo vienintelis paslaugos teikėjas), mintis, kad visą (ar didžiąją dalį) švietimo paslaugų galėtų teikti privatus sektorius, yra pagrįsta.

Valstybiniam švietimui yra alternatyvų

Šiandienos Lietuvos visuomenėje tapo įprasta, jog švietimas vykdomas valstybės institucijose. Tačiau privati iniciatyva teikiant švietimo paslaugas yra istoriškai netgi senesnis reiškinys, kuris šiandien taipogi reiškiasi ar gali reikštis kuo įvairiausiomis formomis. Deja, šiandieninėje Lietuvoje yra santykinai nedaug nevalstybinių mokyklų. Pavyzdžiui, „The Economist“ vertinimu, Lietuvoje nevalstybinis aukštasis mokslas yra mažiau išplėtotas nei kitose regiono valstybėse. Lietuvoje, palyginti su dvylika kitų Centrinės Europos valstybių, yra mažiausias nevalstybinių aukštųjų mokyklų studentų skaičius, vienos iš didžiausių studijų įmokų nevalstybinėse aukštosiose mokyklose. Nevalstybinės bendrojo lavinimo mokyklos taipgi vis dar yra gana reta išimtis.

Santykinai galima išskirti tris pagrindines nevalstybinio švietimo formas: ne pelno organizacija, įmonė ir mokymas namuose, o taip pat kuo įvairiausiai vykdomą neformalųjį švietimą

Ne pelno organizacijos. Švietimas ne pelno organizacijose turi galias tradicijas. Visų pirma tai su religinėmis organizacijomis susijusios mokyklos: parapijų mokyklos bei vienuolių mokyklos. Kaip žinome, būtent taip prasidėjo ir Vilniaus Universiteto, ir seniausiųjų Lietuvos mokyklų istorija. Šiandien bažnyčios institucijoms priklausančios mokyklos taip pat atlieka, o potencialiai gali atlikti dar didesnę vaidmenį švietime.

Švietimą gali vykdyti ir kitos ne pelno organizacijos. Lietuvoje dėl teisinės formos patogumo iki šiol tai dažniausiai daro viešosios įstaigos, tačiau labai natūrali mokyklos teisinė forma yra ir asociacijos. Ne pelno iniciatyvos švietimo srityje gali pasireikšti tiek norint užtikrinti kokybišką švietimą atokaus kaimelio vaikams, tiek norint propaguoti naujoviškus mokymo metodus, tiek suteikti išsilavinimą skurdžiausių šeimų ar specialių poreikių vaikams. Šiandien ypač dažnai ne pelno organizacijos vykdo neformalųjį švietimą – profesinės veiklos, pilietinės visuomenės ar kitose srityse. Tačiau ne pelno organizacijų vaidmuo švietimui galėtų gerokai išaugti teikiant kuo įvairiausias švietimo paslaugas pradedant neformaliuoju švietimu ir baigiant universitetinėmis studijomis. Atsižvelgiant į tai, kad norintys ir sugebantys mokytis ne visada gali sumokėti už mokslą – labai tikėtina, kad nevalstybinės mokyklos teisinė forma dažnai bus ne pelno organizacija.

Įmonės, pelno siekiančios organizacijos. Nors mokykla kaip ne pelno organizacija šiandien Lietuvoje atrodo įprastesnė nei mokykla kaip įmonė, švietimo paslauga privačiai gali būti teikiama siekiant pelno. Pelno siekimas – įprastas motyvas daugelyje veiklos sričių ir jis yra ne tik pateisinamas, bet ir būtinas norint turėti efektyvią švietimo sistemą. Pelno siekimo

motyvas labiausiai skatina efektyviausiai panaudoti išteklius ir orientuotis į labiausiai įprastus vartotojų poreikius. Atkreiptinas dėmesys, jog patys prestižiškiausi pasaulio universitetai (Harvardo, Jeilio, Oksfordo, Kembridžo) yra privačios institucijos, ir pastebima netgi tendencija, kad universitetai vis dažniau tampa įmonėmis ir taip geriau išsprendžia savo problemas².

Mokymas namuose. Mokymas namuose turi ypač galias tradicijas Lietuvoje, kuomet spaudos draudimo metais lietuviško rašto namuose buvo mokoma netgi pagrindinio sąlygomis. Natūralu, kad mokymas namuose normaliomis sąlygomis vargu ar gali tapti visuotine ar pagrindine mokymo forma, nes jis dažniausiai yra brangesnis nei mokymas institucijoje. Tačiau mokymas namuose gali būti efektyviai pritaikomas specialiųjų poreikių, ypač gabiems (ar atvirkščiai – mažiau gabiems) vaikams, o tais atvejais, kai tėvai tiesiog gali sau leisti samdyti savo vaikams mokytojus individualiai – ir kitais atvejais. Mokymasis namuose šiuo metu plačiausiai taikomas JAV. JAV patirtis rodo, jog mokymasis namuose yra ir efektyvesnis finansiškai, ir kokybiškesnis.³ Kol kas mokymosi namuose tradicija Lietuvoje yra sunykusi ir mokymas namuose neturi formalaus pripažinimo, tačiau korepetitorių paslaugų populiarumas rodo, jog mokymas namuose iš principo žmonėms yra priimtinas ir, esant tinkamoms sąlygoms, galėtų plėstis. Deja, Švietimo įstatyme yra nustatyti subjektai, kurie gali įgyvendinti tam tikras programas, tačiau pateiktas išsamus sąrašas dažnai nenumato, kad ugdymo programą ar jo dalį galėtų įgyvendinti savarankiškai dirbantys, mokytojai, mokinio šeima ar mokinys (o ypač studentas) savarankiškai. Tai nepagrįstai apriboja alternatyvias galimybes įgyvendinti ugdymo ar studijų programas ar jų dalis. Šis apribojimas aktualus visose studijų programose, o ypač pradinio ugdymo atveju, kuomet šeimos labiau linksta ugdyti savo vaikus pačios.

Konkurencija švietimo paslaugos teikime yra galima ir būtina

Svarbu suprasti, kad konkurencijos būna įvairių formų ir intensyvumo. Konkurencija tarp skirtingų esamų (ar net potencialių) paslaugos teikėjų yra esminė prielaida ekonominiam efektyvumui pasiekti. Konkurencija yra teigiamas veiksnys ne dėl konkurencijos fakto, o dėl to, kad konkurencija leidžia surasti tinkamiausius būdus, kaip teikti paslaugą, už kokią kainą ir kokia apimtimi.

Konkurencija yra pats efektyviausias būdas inicijuoti kokybės gerinimą ir ją patikrinti. Kitaip tariant, būtent dėl konkurencijos įstaigos imasi inovacijų, geresnio paslaugos teikimo. Ir būtent konkurencija, kuomet vartotojai gali rinktis paslaugą, efektyviai parodo, kurios inovacijos yra kokybiškos, o kurios ne.

Pati elementariausia ir lengviausiai suprantama konkurencija švietime – konkurencija tarp švietimo įstaigų. Ji gali vykti (ir vyko) net ir nesant finansavimo krepšeliu sistemos. Net jei švietimo paslaugos pirkėjai (moksleiviai, studentai ir pan.) tiesiogiai nemoka priemokų, o visa švietimo kaina yra padengiama valstybės (pavyzdžiui, institucinis finansavimas), konkurencijos apraiškų galima matyti: pavyzdžiui, mokyklos konkuruoja dėl aukštesnių

² Education with and without the State. Edwin G. West. 1995.

³ Compulsory Government education: Origins and solutions. Rick Gee.

pasiekimų, geresnių moksleivių, darbuotojų ir pan. Elementaru, bet tokia konkurencija vyko net planinės ekonomikos laikais.

Kitas konkurencijos lygmuo tampa įmanomas pradėjus taikyti krepšelio metodiką, t. y. kuomet pinigai seka paskui mokinį (studentą). Įstaigos tampa labiau suinteresuotos pritraukti moksleivius (studentus), o šiems yra sudaroma pasirinkimo laisvė. Konkurencijos lygmuo čia priklauso nuo to, ar paskui klientą eina visos lėšos ar tik jų dalis (pavyzdžiui, ūkio išlaidų krepšelis), ar egzistuoja teritorinis suskirstymas ir kiti vartotojo pasirinkimą stabdantys veiksniai.

Panašus, bet vis dėl to skirtingas, konkurencijos lygmuo atsiranda, kai vartotojas gali nevaržomai rinktis tarp skirtingos kapitalo kilmės įstaigų, t. y. kai viešos ir privačios švietimo įstaigos yra finansuojamos tuo pačiu krepšeliu. Vėlgi, konkurencijos lygmuo priklauso (kaip ir aprašyta aukščiau), nuo to, kiek laisvai vartotojas gali naudoti krepšelio lėšas, ar į krepšelį įtraukiamos visos veiklai reikalingos lėšos, ar valstybinės įstaigos negauna papildomų subsidijų (pavyzdžiui, pastatais, spec. investicijomis ir pan.)

Ko gero aukščiausias konkurencijos intensyvumo lygmuo pasiekiamas, kai yra įgyvendinamos visos įstaigų konkuravimą leidžiančios priemonės (įskaitant finansavimą krepšelio principu), bet taip pat leidžiama konkuruoti ir pateikiamu turiniu. Kitaip tariant, mokyklos ir universitetai gali pateikti skirtingas programas, skirtingas vertinimo ir pripažinimo sistemas. Šiuo požiūriu tokia konkurencija yra net natūresnė negu žemesni konkurencijos etapai, nes čia paslaugų teikėjai gali iš tikro atsiskleisti ir pateikti, jų nuomone, vartotojui labiausiai tinkančias švietimo paslaugas.

Dėl laisvo žmonių judėjimo ir išsilavinimo pripažinimo ES šalyse Lietuvos švietimo įstaigos patiria kelių lygmenų konkurenciją. Įstaigos, teikiančios labai panašias paslaugas (pavyzdžiui, mokyklos), konkuruoja tarpusavyje, panašios įstaigos konkuruoja skirtingomis programomis ir kokybe (pavyzdžiui, universitetai) ir įstaigos konkuruoja turiniu, kokybe ir kaina su užsienio šalių mokyklomis ir universitetais. Galiausiai, jei studentas negauna krepšelio ar gauna stipendiją užsienio universitete (mokykloje), tuomet skirtumas tarp studijavimo Lietuvoje ar už jos ribų mažėja dar labiau.

Visiškai natūralu, kad ilgainiui konkurencija švietimo sistemoje valingai ar nevalingai pasieks stadiją, kuomet įstaigoms reikės konkuruoti aukščiausiam lygmenyje su užsienio mokyklomis ir universitetais. Valstybė neišgalės būti konkuruojantis tiesioginis paslaugos teikėjas ir bus priversta pereiti į lėšų skirstytojo (paslaugų pirkėjo) vaidmenį. Tačiau toks vaidmuo yra visiškai tinkamas ir logiškas. Daugelyje ūkio sektorių valstybė perka paslaugas iš teikėjų, o ne teikia jas tiesiogiai.

Todėl valstybė (ar jos institucijos) neturi siekti būti vienintelė švietimo paslaugų teikėja. Jei valstybė apsisprendžia skirti dalį mokesčių mokėtojų pinigų būtent švietimui, tuomet valstybė turi prievolę užtikrinti, kad pinigai būtų naudojami efektyviai. Tokiu būdu valstybė (ir jos institucijos) turi persiorientuoti iš paslaugos teikėjo į paslaugos pirkėjo (pirkimų koordinatoriaus) vaidmenį.

Valstybinė švietimo sistema efektyviai naudoti mokesčių mokėtojų pinigus

Privatus švietimo finansavimas yra natūralus bet kurioje visuomenėje. Kadangi žmonės vertina švietimą, jie yra pasiruošę už jį sumokėti savo ar savo artimųjų labui. Tai leidžia mokesčių mokėtojams reikalauti atitinkamos kokybės ir ginti savo teises, jei pagrįsti lūkesčiai liko nepatenkinti. Privatus švietimo finansavimas nesukuria netikslingų išlaidų, nes nesukuriama dirbtinė paklausa (arba dirbtinė pigi pasiūla), mokymosi procesas yra realiai depolitizuotas, orientuojamasi į mokinio poreikius, nes aukštosios mokyklos orientuojasi į mokėtoją, kuris šiuo atveju yra privatus asmuo, nėra nereikalingo persikirstymo – už studijas sumoka tas, kuris gaus studijų naudą, yra didesnė studentų motyvacija gerai studijuoti. Esant privačiam švietimo finansavimui taipgi yra daugiau motyvacijos diegti naujoves ir tobulinti studijų procesą kokybės ir efektyvumo linkme, nes sėkmingos inovacijos iššaukia tiesioginę teigiamą rinkos reakciją. Taip pat pažymėtina, jog privatus švietimo finansavimas gali įgauti labai įvairias formas: tiesioginis apmokėjimas, apmokėjimas pasinaudojant paskolomis, artimųjų, mokymo įstaigų ar kitokia parama⁴.

Kiek švietimo finansuoti mokesčių mokėtojų pinigais?

Kaip minėta, nėra pagrindo valdišką švietimo finansavimą grįsti tuo, jog išsilavinimas naudingas visuomenei. Tačiau valdiškas švietimo finansavimas grindžiamas tuo, kad jis padidina švietimo prieinamumą asmenims iš visų socialinių sluoksnių. Tačiau pastarojo meto studijos rodo, jog valstybinis studijų finansavimas tik labai ribotai prisideda prie studijų prieinamumo platesnėms gyventojų grupėms. Vaikai iš skurdžių šeimų gerokai dažniau nei vaikai iš turtingesnių šeimų net nestoja arba dėl žinių trūkumo nesugeba įstoti į aukštąsias mokyklas⁵. Žinių spragos neretai atsiranda tiesiog dėl nenoro mokytis ar dėl kitų prioritetų (laikas mokymuisi netraktuojamas nei kaip svarbi investicija į ateitį, nei kaip pramoga). Todėl susiklosto paradoksali situacija, jog, pavyzdžiui, parama studijoms tampa rėmimu tų, kurie ir taip turi „geresnę“ socialinę padėtį, o vėliau, kaip dažniausiai atsitinka, gaus didesnes pajamas. Tuo tarpu ši parama teikiama visos visuomenės sąskaita ir jos vardu. Be to, valdiškas švietimo finansavimas didina mokesčių naštą ir taip sumažina galimybes už švietimo paslaugas mokėti privačiai. Galiausiai, visiško valstybės finansavimo visiems studijuojantiems negalima tikėtis ir dėl akivaizdaus valstybės nepajėgumo jį užtikrinti, tačiau šių valstybės pajėgumų užtenka iškreipti švietimo sistemą.

Norint suderinti privataus ir valstybinio finansavimo privalumus dažnai yra pasirenkamas tarpinis variantas: finansavimas privačiomis ir valstybės lėšomis. Norint nubrėžti, kokia turi būti finansavimo sistema, tektų nagrinėti du pagrindinius klausimus:

- 1) koks yra kiekybinis valstybės ir privataus švietimo finansavimo santykis;
- 2) kaip yra organizuotas šis finansavimas.

⁴ Paprastai paramos tradicijos susiformuoja tuomet, kai švietimo institucija yra privati ir mokymo paslaugos teikiamos rinkoje. Tokiais atvejais netgi pelno siekiančios institucijos siekia pritraukti gabius moksleivius bei studentus, pasiūlydamos joms stipendijas.

⁵ Socialinės sąlygos atskirtį paaštrina gerokai iki tol, kol jaunuoliui ateina laikas studijuoti aukštojoje mokykloje. Nekalbant apie psichologines priežastis (visų pirma, mokymasis paprastai labiau yra vertinamas ir skatinamas išsilavinusiose šeimose), yra ir kitų esminių veiksnių. Pavyzdžiui, kaip atkreipia dėmesį Tarptautinės finansų korporacijos švietimo analitikas J. Maas, pagrindinis dalykas yra tas, kad skurdžiose šeimose ypač vertinamas vaikų darbas, kuriuo jie prisideda prie šeimos materialinės padėties gerinimo, o mokykla paprastai „atima“ tą laiką, per kurį vaikas padeda šeimai.

Valstybinio finansavimo mastas (dalis) yra iš esmės politinis sprendimas (nes tokiu būdu apsisprendžiama, kiek lėšų yra numatoma perskirstyti), tačiau šį politinį sprendimą riboja biudžeto galimybės. Dėl ribotų ekonominių galimybių ir neracionalaus finansų naudojimo švietimui nuolat trūksta pinigų, o valstybė, net ir norėdama, negali finansuoti visko. Tačiau Lietuvos Respublikos Konstitucijos 41 straipsnis nustato didelius įsipareigojimus šioje srityje: bendrasis ir profesinis lavinimas valstybės ir savivaldybių mokyklose nustatytas nemokamas, o aukštasis – nemokamas gerai besimokantiems. Siekiant išspręsti pagrindinę techninę problemą – kaip valstybei finansuoti švietimą, bus laikomasi išeities pozicijos, kad valstybinio finansavimo būdas turi būti toks, kad jis labiausiai paskatintų mokslo prieinamumą (padėtų pasiekti aukštojo mokslo finansavimo tikslą) ir kuo mažiau iškraipytų žmonių motyvaciją ir konkurencijos sąlygas.

Yra dvi teorinės alternatyvos, kaip valstybei paskirstyti lėšas, skirtas studijų finansavimui: dalinis studijų finansavimas visiems; arba pilnas studijų finansavimas daliai. Iš karto reikėtų atkreipti dėmesį, kad visiškas mokymosi finansavimas visiems yra nerealus tikslas lygiai kati pat, kaip ir absoliutus gydymas visiems (žr. „Sveikatos apsauga“). Verta atkreipti dėmesį, kad Konstitucijos nuostata dėl nemokamo švietimo nustato valstybės įsipareigojimą, neparemtą aiškiai formuluotais tikslais, todėl yra svarstyтина ir šios nuostatos pakeitimo galimybė. Akivaizdžiausiai tai pasireiškia aukštajame moksle, kuris yra brangus, ir poreikiai tiek studentų skaičiaus prasme, tiek mokymo kokybės gerinimo prasme – didžiuliai. Tačiau netgi bendrajame lavinime nereikėtų pasiduoti iliuzijai, jog galima finansuoti visiems ir viską. Visą laiką iškils klausimas, ar vadovėliai, maitinimas, užklasinė veikla ir daugybė kitų dalykų įeina į nemokamo mokslo sąvoką, o poreikiai mokymo kokybės gerinimui taipgi yra beribiai ir negali būti patenkinami visiškai. Taigi, praktine prasme visuomet tenka apsispręsti dėl dviejų apribojimų: ką finansuoti visiems ir ką finansuoti daliai. Atkreiptinas dėmesys, kad finansavimo didinimas esant blogai sistemai rezultatų nepagerina, tačiau sąnaudas padidina. Be to, netgi esant santykinai gerai sistemai, kai masinis švietimo finansavimas duos gerus rezultatus, alternatyvūs lėšų panaudojimo būdai, kai finansuoja valdžia, neišvengiamai lieka pilnai neįvertinti, o švietimo sistemos tobulumai ilgainiui gali virsti trūkumais.

Atsakymas į klausimus, ką ir kiek finansuoti, yra politinis. Nors, kaip minėta, iš principo švietimo sistema geriau veiktų nesant visuotinio nemokamo lavinimo valdžios lėšomis, tačiau Lietuvos visuomenėje ši idėja kol kas vargu ar yra priimtina. Šiandienos sąlygomis siūlytina tik mažinti visuotinį švietimo finansavimą tose srityse, kur jis labiausiai iškraipo žmonių motyvaciją, labiausiai skatina nepateisinamą išteklių eikvojimą ir, kaip bebūtų paradoksalu, labiausiai skatina socialinę nelygybę. Taigi, visuotinio finansavimo pirmiausiai turi būti atsisakoma aukštojo mokslo srityje ir finansuojant tas švietimo paslaugas, kurios nėra labiausiai susijusios su švietimo procesu (kitai tariant, tai, dėl ko kyla klausimų, turėtų nebūti finansuojama visuotinai). Tokio principo laikymasis leistų ne tik daugiau neiškraipyti švietimo sistemos, bet ir sudarytų sąlygas tikslingiau paremti tuos, kam ši parama labiau reikalinga. Bandant identifikuoti šias papildomo finansavimo „nusipelnusias“ asmenų grupes paprastai išskiriamos šios dvi priimtinos galimybės:

- 1) gerai besimokančių finansavimas, t. y. tų, kurie atitinka gero mokymosi kriterijus nustatant fiksuotą standartą arba labiausiai atitinka gero mokymosi kriterijus nustatant proporciją nuo visų besimokančiųjų;

- 2) socialiai remtinų asmenų finansavimas pagal iš anksto nustatytus socialinius kriterijus arba pagal lėšų poreikį individualiais sprendimais.

Valstybės finansavimas bet kokioje srityje gali būti vykdomas trimis būdais:

- 1) instituciniu: lėšos skiriamos institucijoms, įpareigotoms atlikti tam tikrus darbus;
- 2) programiniu: formuluojami valstybės finansavimo tikslai, jiems pasiekti formuluojamos programos ir, nuosekliai įgyvendinant programinį principą, darbams atlikti yra skelbiami konkursai/viešieji pirkimai;
- 3) paslaugos gavėjų finansavimas: paslaugos, kurių norima finansuoti, gavėjai yra paremiami lėšomis, kurias galima panaudoti tik tam tikrai paslaugai įsigyti.

Bendrajame lavinime, kuriame dalinai įdiegtas moksleivio krepšelio principas, institucijos išlaikymas, o ne parama moksleiviui faktiškai yra pagrindinis finansavimo tikslas, nes pats krepšelis diferencijuotas taip, kad iš jo galėtų išsilaikyti beveik kiekviena mokykla, krepšelio dydį savivaldybės turi teisę koreguoti ir tai daro, palaikydamos neefektyvias mokyklas, be to, didelę dalį lėšų mokyklos gauna grynai instituciniu principu iš steigėjo, to niekaip nesiejant su moksleiviais. Nors institucinis finansavimas leidžia išlaikyti platų mokyklų tinklą, visi valstybinio finansavimo trūkumai esant instituciniam finansavimui pasireiškia labiausiai: nėra orientacijos į mokinį ir paskatų tokiai orientacijai atsirasti, finansavimas labiausiai priklauso nuo politinių įgeidžių, nėra finansavimo priklausomybės nuo paslaugos (nes nėra decentralizuoto paslaugos vertinimo), nėra konkurencijos, skatinamas uždarumas ir stabdomas novatoriškumas, taikomasi prie vykdomosios valdžios poreikių.

Paslaugos gavėjų (mokinių) finansavimas, nors ir susijęs su visais esminiais kiekybiniais valstybinio finansavimo trūkumais, leidžia išvengti pagrindinių kokybinių trūkumų arba juos sušvelninti: atsiranda mokyklos orientacija į vartotoją, nes nuo jo sprendimo priklauso finansų paskirstymas konkrečioms įstaigoms, tai sukuria konkurencijos aplinką ir paskatą efektyvumui, finansavimas konkrečioms institucijoms nepriklauso nuo trumpalaikių politinių tikslų, o nuo pačių paslaugos gavėjų vertinimo. Be to, esant šiai sistemai mokinys ar jo tėvai patys tampa sistemos vertintoju, o tai skatina atsakingumą ir didina mokinių motyvaciją. Nors minėta, kad bendrojo lavinimo finansavimo praktika pagal moksleivių krepšelio principą vis dar turi daugiau institucinio, nei paslaugos gavėjo finansavimo bruožų, finansavimo reforma duoda teigiamų rezultatų. Kita vertus, yra akivaizdu, kad šiam modeliui pilnai veikti trukdo centralizacija ir perdėtas reglamentavimas.

Kalbant apie pasirinkimą tarp institucinio, programinio ir paslaugos gavėjo finansavimo darytina vienareikšmė išvada, kad paslaugos gavėjo finansavimas (krepšelio principas) yra vienintelis metodas, leidžiantis išlaikyti konkurencijos privalumus ir pasiekti tikslus, kurie kiltų iš žmonių valios ir būtų nepolitizuoti. Fiksuota valstybės subsidija, arba krepšelis - toks finansavimo modelis, kai valstybė moka už kiekvieną moksleivį ar studentą vienodą, fiksuotą sumą. Įvairios – krepšelio - modelio modifikacijos yra pradedamos vis plačiau diegti ir kitose srityse, kur valstybė siekia paremti tam tikrų paslaugų teikimą, tačiau kuo mažiau iškraipyti rinkos santykius toje srityje. Lietuvos laisvosios rinkos instituto atlikta analizė rodo, jog

paslaugos gavėjo finansavimas pagal krepšelio modelį užtikrintų žymiai didesnį studijų efektyvumą nei fiksuotos studento įmokos modelis⁶.

Šiandien bendrajame lavinime, kur dalinai įdiegtas krepšelio modelis, jo, kaip minėta, negalima laikyti nuosekliu ir veikiančiu. Viena iš priežasčių – netgi krepšelis, nekaltant apie likusį, ne pagal krepšeljį gaunamą finansavimą, yra skirtingas priklausomai ne tik nuo moksleivio, bet ir nuo mokyklos. Toks krepšelio diferencijavimas neleidžia pasiekti svarbiausių tikslų – efektyvumo ir orientavimosi į moksleivio, o ne į institucijos poreikius. Iš krepšelio modelio specifikos išplaukia ir tai, jog krepšelio dydis iš esmės yra politinis sprendimas, todėl krepšelio dydį yra tikslinga nustatyti kiekvienų metų biudžete. Nors šiam dydžiui nustatyti ir gali būti naudojami sąnaudų skaičiavimai, jie neturi turėti lemiamos reikšmės. Kalbant ypač apie aukštąsias studijas, siekiant studento padėties stabilumo galima daryti tik tokią išlygą, kad studijų krepšelio dydis studentui bus stabilus iki studijų programos užbaigimo, t. y. tokio dydžio, koks buvo tais metais, kai buvo pradėta studijų programa ir nekis netgi tuo atveju, jei kitais metais valstybė nuspręstų sumažinti ar padidinti krepšelio dydį.

Pažymėtina, kad kai kurias atvejais (ypač aukštosiose studijose) krepšelis bei kitoks valstybės finansavimas padengtų tik dalį studijos kainos. Likusią dalį turėtų dengti paslaugos gavėjas. Tokia papildoma įmoka skirtingose mokyklose būtų nevienoda (kai kuriais atvejais jos gali ir visai nebūti) ir priklausytų nuo studijų programos ir aukštosios mokyklos.

Kadangi krepšelis yra „pririštas“ prie mokinio, atspirties taškas turėtų būti nuostata, kad jis panaudojama toje mokykloje, kurią pasirinko moksleivio tėvai arba studentas. Iš šio principo išplaukia, kad subsidija turi atitekti ir nevalstybinėms mokykloms. Nevalstybinės aukštosios mokyklos teikia tokias pačias paslaugas, kaip ir valstybinės, todėl nėra jokios prasmės riboti konkurenciją. Nevienodų sąlygų sudarymas būtų ir Konstitucijos 46 straipsnio, kuris įpareigoja saugoti sąžiningos konkurencijos laisvę, pažeidimas. Pačiai valstybei nevalstybinės mokyklos yra netgi naudingesnės, nes valstybė neprisiima finansinės atsakomybės už jų veiklą, joms įsteigti ir plėsti nebūtinos valstybės investicijos, o piliečiams reikalingos paslaugos yra suteikiamos. Jei parama aukštajam mokslui yra parama studentui, o ne aukštajai mokyklai, nėra ir tokių ekonominių argumentų, kurie teigtų, kad užsienio mokyklos turi būti diskriminuojamos.

Krepšelio metodika neturi būti dingstimi išplėsti valstybės finansavimą visoms įmanomoms švietimo paslaugoms

Švietimo (ar kitų paslaugų) finansavimas krepšelio principu turi savų privalumų ir trūkumų. Konkurencijos, išteklių paskirstymo prasme krepšelis yra tikrai geresnė priemonė nei institucinis finansavimas. Todėl siektinas tikslas, kad krepšelis apimtų visas (ar kuo daugiau) lėšų, susijusių su švietimo paslaugų išlaidomis, t. y. kad kuo didesnė švietimui skiriamų lėšų dalis būtų skirstoma „krepšelio“ principu.

Krepšelis tinkamas naudoti ten, kur valstybė įsipareigoja visiems ar aiškiai apibrėžtai grupei teikti finansavimą aiškiai paslaugai gauti. Krepšelio sistema sugalvota tam, kad būtų organizuotas privačiai gaunamų, bet viešai finansuojamų paslaugų arba prekių teikimas. Jis

⁶ Aukštojo mokslo finansavimo alternatyvų Lietuvoje analizė ir rekomendacijos. – Lietuvos laisvosios rinkos institutas. 2003. <http://www.lrinka.lt/Tyrimai/Svietimas/AMkrepšelis.pdf>

yra tinkamas tik tada, kai tik dėl politinių priežasčių nusprendžiama išlaikyti viešą paslaugos finansavimą, kada aiškiai ir nediskriminuodama valdžia gali nuspręsti, kam ir kokia paslauga finansuojama. Finansavimas krepšeliu pirmiausia reiškia, kad paslaugas vieniems žmonėms finansuoja kiti mokesčių mokėtojai.

Tuo pat metu nereikia pamiršti, kad krepšelio principas yra tinkama metodika paskirstyti ribotą išteklių kiekį, t. y. alternatyva instituciniam finansavimui. Tačiau krepšelio principas nereiškia, kad kiekvienas švietimo sistemos klientas automatiškai įgyja teisę į krepšelį. Krepšelio modelis taip pat sukuria nepagrįstą lūkestį, kad valdžia privalo finansuoti kažkokią paslaugą visiems piliečiams. Krepšelio principas gali būti taikomas visiems sistemos (ar jos dalies) klientams, tačiau krepšelio principas nesuponuoja visuotinio (universalumo) visiems švietimo sistemos klientams visoms švietimo paslaugoms.

Finansavimas visuotiniu (universalium) krepšeliu išlaiko visuotinio valstybinio finansavimo ydingumą iš esmės. Nemokama paslauga skatina naudotis net ir tada, kai žmogui nelabai jos reikia. Be to, finansavimą gauna ir tie, kuriems finansinės paramos nereikia, – pasiturintys žmonės, turintieji ir pajamų, ir turto.

Bendrojo lavinimo mokyklų paslaugų paklausos krepšelio metodika nepadidina greičiau dėl istorinio konteksto. Sunkiai tikėtina, kad, pavyzdžiui, tėvai reikalautų leisti vaiką į dvi bendrojo lavinimo mokyklas (nors šio klausimo užaštrinimui tereikia teisinio precedento).

Tačiau tikėtina, kad, tarkim, neformaliojo švietimo (sportas, piešimo, muzikavimas ir pan.) paslaugų paklausą krepšelio metodika skatina, ypač jei yra neribojamas krepšelių skaičius vienam klientui. Jei liberalizuojamas neformalaus švietimo paslaugų teikimas, ir šias paslaugas leidžiama teikti didesniam rinkos dalyvių skaičiui (ir, kaip minėta, neriboti krepšelių skaičiaus vienam klientui), gana tikėtina, kad dalis dabar už privačias lėšas teikiamų neformaliojo švietimo paslaugų taptų krepšelio gavėjais, ir tas paslaugas teiktų jau už mokesčių mokėtojų lėšas. Tai gali padidinti neformaliojo švietimo paslaugų paklausą. Be to, išlieka galimybė, kad paslauga būtų teikiama už didesnę kainą, t. y. už „krepšelį“ ir priemoką. Tiesa, privačių asmenų mokama priemoka šiuo atveju valstybės finansų atžvilgiu nėra aktuali, nes nereikalauja papildomų valstybės lėšų.

Švietimo finansavimo našta mokesčių mokėtojams turi būti stabilizuota

Išlaidos švietimui sudaro vieną iš didžiausių valstybės biudžeto išlaidų. Beveik kas ketvirtas mokesčių mokėtojų litas nueina švietimo reikmėms⁷. Iš to galima daryti kelias prielaidas. Pirmą, mokesčių mokėtojų pinigais yra finansuojamos ir tokios švietimo paslaugos, kurias vartotojai pirktų rinkoje, t. y. valstybė išleidžia nepagrįstai daug. Antra, didelės išlaidos švietimui ir tiesioginio mokėjimo nebuvimas (t. y. kuomet švietimo paslaugos teikiamos nemokamai) iššaukia didesnę tokių paslaugų paklausą.

Valstybinė švietimo sistema nesugeba prisitaikyti prie ekonominės situacijos pokyčių

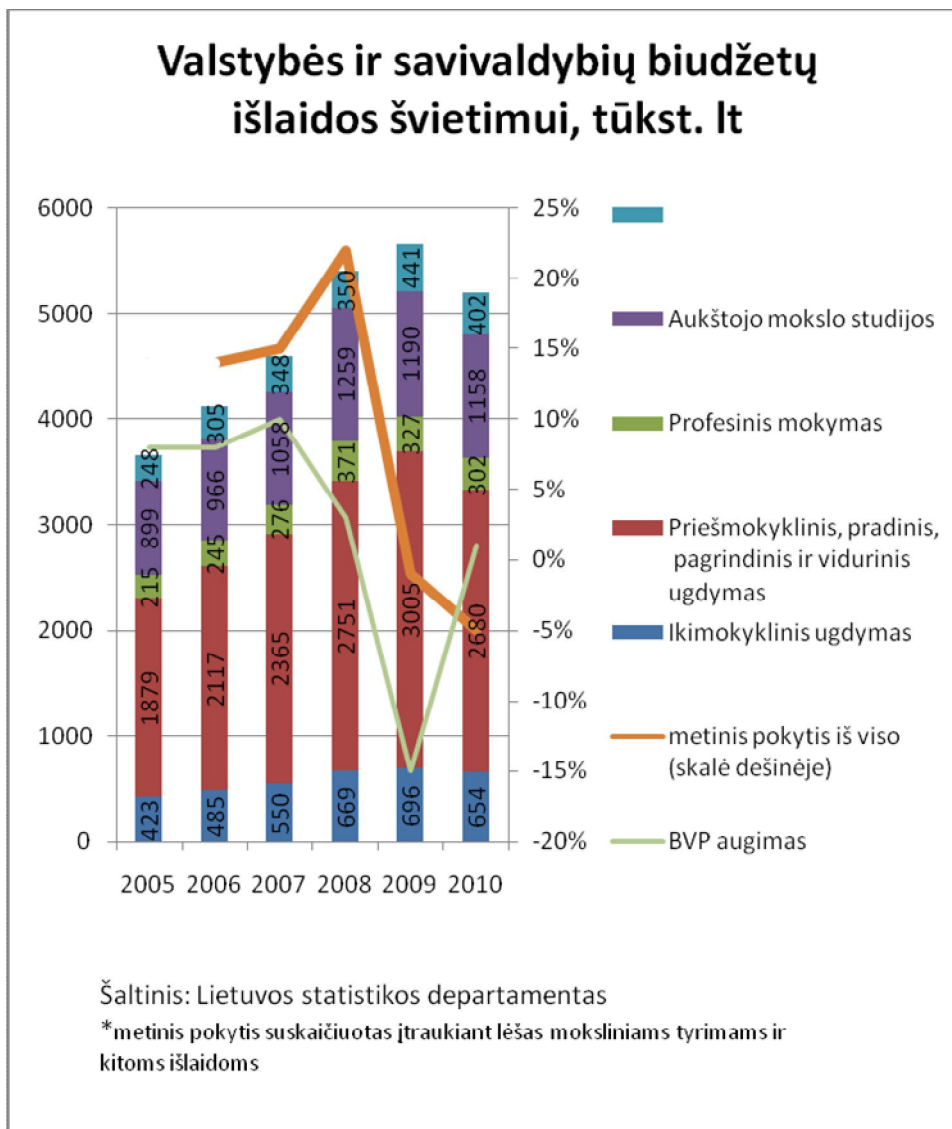
Vienas iš bet kokios sistemos efektyvumo rodiklių yra prisitaikymas prie pasikeitusios aplinkos. Be absoliučių dydžių labai svarbu pastebėti išlaidų dinamiką (žr. lentelę Nr. 1

⁷ Jei skaičiuoti pagal Nacionalinio biudžeto pajamas (be ES ir kitos paramos lėšų)

žemiau). Išlaidos švietimui augo greičiau nei bendrasis vidaus produktas (BVP) ir beveik nemažėjo radikaliai pasikeitus ekonominei situacijai.

Viena vertus, tokia švietimo išlaidų „inercija“ yra suprantama – sudėtingos paslaugų teikėjų pertvarkos procedūros, sunku atleisti darbuotojus, sprendimų priėmėjams trūksta politinės valios. Kita vertus, tai puikiai iliustruoja, kad valstybinė švietimo sistema, kuomet valstybė yra ir finansuotojas, ir paslaugos teikėjas, yra našta mokesčių mokėtojams. Todėl valstybinę švietimo sistemą reikėtų keisti vadovaujantis net ir šiuo vienu argumentu.

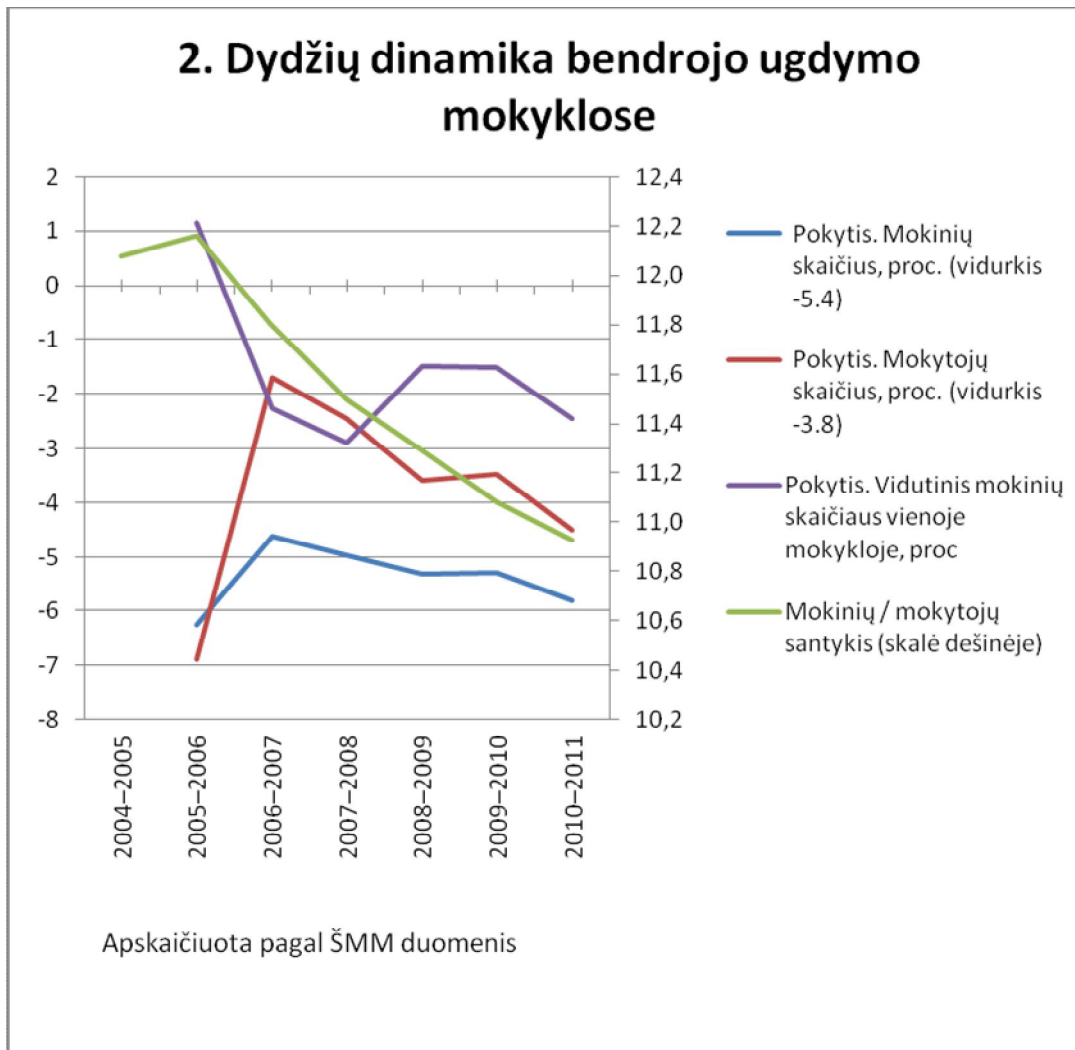
Šioje vietoje svarbu suprasti, kad jei valstybė būtų buvusi tik švietimo paslaugos pirkėjas (o ne teikėjas), smarkiai pablogėjus ekonominei situacijai sumažinti išlaidas švietimui būtų buvę žymiai paprasčiau. Optimizavimo ir kitus sprendimus priimtų paslaugų teikėjai, politinis pasipriešinimas būtų daug mažesnis (ar jo visai nebūtų), o švietimui skirtomis išlaidomis nebūtų sprendžiamos socialinės apsaugos problemos. Ne paslaptis, kad „inercija“ išlaidų mažinime kyla dar ir dėl profesinių sąjungų pasipriešinimo ar populiaraus argumento, kad asmenys, ilgai dirbę švietimo sistemoje, nepajėgs susirasti kito darbo. Šie argumentai yra svarbūs ir suprantami, tačiau jie neturi būti viršesni už švietimo prioritetus. Kitaip tariant, socialinių problemų negalima spręsti išlaidų švietimui sąskaita.

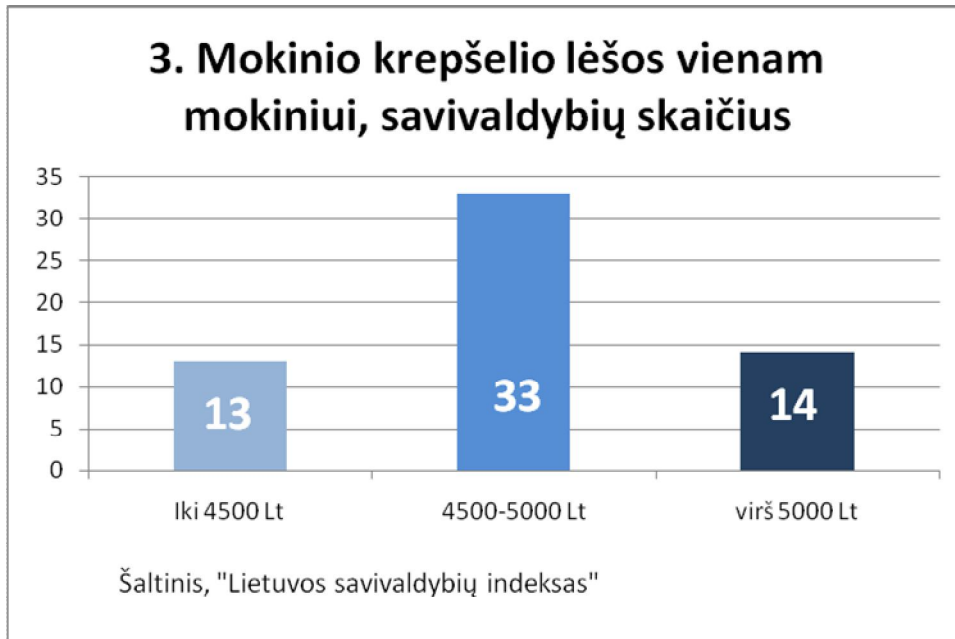
Valstybinė švietimo sistema nėra efektyvi

Valstybinė švietimo sistema yra ne tik sunkiai prisitaikanti prie staigių ekonomikos pokyčių, bet turi ir daugiau ekonominio efektyvumo problemų. Pažiūrėjus į bendrojo ugdymo sritį matosi (žr. lentelę Nr. 2 žemiau), kad ekonominio efektyvumo mažėjimas vyko pastaruosius 5 metus: mokytojų skaičius mažėjo lėčiau nei mokinių, vienam mokytojui teko vis daugiau mokinių, vienai mokyklai teko vis mažesnis vidutinis mokinių skaičius.

Žinoma, šių duomenų negalima interpretuoti vienareikšmiškai. Daugiau mokytojų vienam mokiniui savaime nėra blogai, kaip ir nėra blogai mažesnis mokinių skaičius mokykloje. Tačiau atsižvelgiant į Lietuvos ekonominę, demografinę (gimstamumo ir migracijos) situaciją, labiau tikėtina, kad lentelė Nr. 2 iliustruoja mažėjantį valstybinio švietimo efektyvumą, o ne rodo švietimo kokybės didėjimą.

Skirtumai tarp to, kiek konkrečioje įstaigoje kainuoja suteikti panašią paslaugą iliustruoja, kad galimybių didinti lėšų panaudojimo efektyvumą yra. Net bendrojo lavinimo srityje, kur visiems vartotojams teikiama labai panaši švietimo paslauga yra didelių skirtumų (žr. lentelę 3). Iš to galima daryti prielaidą, kad kitose švietimo paslaugose lygiai taip pat yra efektyvumo didinimo rezervų.

Švietimo paslauga turi būti kokybiška iš vartotojų perspektyvos

Švietimo paslaugos kokybę daugeliu atveju galiausiai vertina produktų, kurie yra pateikiami rinkoje pasinaudojant įgytomis žiniomis, vartotojai. Į vartotojų poreikius atsižvelgia verslininkai, į pastarųjų – studentai, būsimi darbuotojai, o jau į jų poreikius turėtų reaguoti švietimo paslaugų teikėjai. Kalbant apie švietimo kokybę būtina turėti galvoje, kad žmonių poreikiai skiriasi, todėl nėra ir negali būti universalus kokybės apibrėžimo.

Privati kokybės kontrolės sistema būtent orientuojasi į kokybės reikalavimų įvairovę ir rinkos poreikius ir pasiūlo šioje srityje kuo įvairiausių mechanizmų. Svarbiausiais jų – kaina, kuria darbdavys yra apsiruošęs mokėti už tam tikrą išsilavinimą turinčio specialisto paslaugas. Be to, rinkoje padeda orientotis profesinės asociacijos, įmonėse atliekamas žinių patikrinimas, įvairios egzaminų sistemos, orientuotos į tam tikrą žinojimą, žiniasklaida, kuri atspindi viešąją nuomonę ir taip padidinti arba sumažinti mokyklos prestižą bei kiti mechanizmai. Visi šie pagalbiniai mechanizmai patys turi būti kokybiški, norint, kad jais pasitikėtų šių mechanizmų naudotojai. Pačios mokyklos taipgi yra suinteresuotos sąžiningai vertinti savo mokinius ir studentus, jei nenori prarasti joms gyvybiškai būtino prestižo.

Deja, ši privati kokybės užtikrinimo sistema šiandien daug kur yra iškreipta vien todėl, kad yra nemaža tokių sričių, kuriose darbuotojų žinios yra tvirtinamos ne tik rinkoje, bet ir diplomų reikalavimu, o kai kuriose srityse (visų pirma – viešajame sektoriuje) diplomai apskritai laikomi esminiu ir formaliai – beveik vieninteliu žinių rodikliu. Tačiau taip pat pažymėtina, jog tokia situacija ilgesnį laiką tegali išsilaikyti viešame sektoriuje. Pasaulinės tendencijos rodo, jog privatūs darbdaviai vis mažiau pasitiki mokyklų diplomais ir vis dažniau naudojami rinkoje esančiais išsilavinimo patikrinimo metodais. Netgi Pasaulio universitetų asociacija jau konstatavo, jog didėja susidomėjimas netradiciniais mokymosi būdais, kuomet net nesiekama gauti valstybės pripažįstamo diplomo. Ilgainiui gali atsitikti taip, kad valstybės užtikrinama ir kontroliuojama kokybė tebus kokybės rodiklis tik pačiai valdžiai, bet niekam kitam.

Švietimo kokybės reglamentavimas ir kontrolė, norint turi būti tikslingi, pakankami, tačiau ne pernelyg varžantys prisiderinti prie skirtingų ir nuolat kintančių poreikių. Tai galima pasiekti ne reglamentuojant ir kontroliuojant viską, kiek leidžia pajėgos, o nukreipiant šias pastangas tikslingomis kryptimis į galimus probleminius aspektus. Vertėtų išskirti kelis reglamentavimo ir kontrolės aspektus.

Pirmasis aspektas – mokyklos veiklos reglamentavimas ir kontrolė siekiant užtikrinti, kad valstybės pripažįstami pažymėjimai bei diplomai rodytų tam tikrą kvalifikaciją. Visų pirma, vertėtų atkreipti dėmesį, kad reglamentavimas ir kontrolė neturėtų būti susiję su paslaugas teikiančios institucijos steigimu ir jos teisine forma, o tik su paslaugų teikimu, nes būtent tai yra stadija, kurioje tegali išryškėti studijų proceso ydos. Tai reiškia, jog, tarkim, turi būti ne iš anksto tikrinama, ar mokykla turi tinkamos kvalifikacijos mokytojus, tinkamą įrangą, o tik vėliau, veiklos metu, kontroliuojama, ar tinkamos kvalifikacijos mokytojai joje dėsto, ar mokymo procese naudojama tinkama įranga. Taip pat atkreiptinas dėmesys, kad šio segmento reglamentavimas ir kontrolė turi prasmę tik tiek, kiek tai yra susiję su valstybės pripažintu pažymėjimu ar diplomu kaip žinių ir sugebėjimų rodikliu. Tais atvejais, kai nesiekama pažymėjimo ar diplomo valstybinio pripažinimo, kontrolė neturėtų būti vykdoma. Be to, ypač kalbant apie profesinį lavinimą ir aukštąsias studijas, kokybės kontrolė turėtų vaidinti nykstantą vaidmenį dėl pasikeitusio ir besikeičiančio mokyklos vaidmens, mokymosi visą gyvenimą ir neformaliai įgytų žinių pripažinimo.

Kontroliuoti kokybę viena vertus, skatina, kita vertus – trukdo vis plintantis valstybinis „kvalifikacijos“ reikalavimas. Šie reikalavimai lemia, kad vis dažniau mokomasi (o ypač studijuojama aukštosiose mokyklose) tik dėl diplomo. Savo ruožtu tokia valdžios sukurta diplomų rinka negali likti neužpildyta, todėl dalis mokyklų pasiūlo iš esmės ne lavinimą, bet diplomus, kuriuos galima gauti santykinai pigiai ir beveik be pastangų. Tai mažiau galioja tik bendrajame lavinime, kur yra sukurta centralizuota egzaminų sistema, tačiau ši sistema taipgi turi rimtų ydų – moksleiviai mokosi ne dėl išsilavinimo, o kad pasiruoštų egzaminams. Siekiant, kad mokyklos (ypač aukštosios) baigimas parodytų tikrąjį išsilavinimą, pagrindinis uždavinys turėtų būti ne valstybinės kontrolės stiprinimas, bet formalių „kvalifikacijos“ reikalavimų mažinimas, tokiu būdu sudarant sąlygas tinkama kryptimi veikti privatiems kontrolės mechanizms.

Kitas kontrolės aspektas yra susijęs su švietimo kokybės reglamentavimu ir kontrole, kai mokykla gauna valstybės subsidiją. Šis aspektas yra sąlygotas papildomo reiškinių – aukštajam mokslui finansuoti valstybės skiriamos lėšos neturi būti naudojamos netikslingai. Pirmasis ir antrasis reglamentavimo bei kontrolės aspektas turėtų būti vienodai taikomas tiek valstybinėms, tiek nevalstybinėms mokykloms.

Trečiasis kontrolės aspektas – valstybinių mokyklų veiklos efektyvumo užtikrinimas. Tai susiję su poreikiu valstybei užsitikrinti, kad jos institucijos, į kurias yra investuoti valstybės ištekliai, veiktų efektyviai. Jei mokymo procesui neabejotinai galioja akademinės ir mokymo laisvės ir autonomijos principai, tai turto ir valstybės skiriamų lėšų atveju, siekiant efektyvumo, yra būtina jį kontroliuoti, nes valstybės skirtų išteklių naudojimo efektyvumas nėra tikrinamas rinkoje. Tai susiję ir su subsidijos (moksleivio krepšelio, stipendijos ar kitokio finansavimo) panaudojimo valstybinėse mokyklose tikslingumo ir efektyvumo kontrole. Jei privačiose

mokyklose valstybei turi rūpėti tik tai, koks yra subsidijos panaudojimo rezultatas (nes privačiame sektoriuje ir taip pakanka motyvų tikslų siekti pačiu efektyviausiu būdu), tai valstybinėse mokyklose, į kurias valstybė investavo savo išteklius, yra rimtas pagrindas prižiūrėti, ar subsidija panaudojama efektyviai, ar ji nenaudojama reikmėms, nesusijusioms su švietimu. Šis kontrolės aspektas turėtų būti taikomas tik valstybinėms aukštosioms mokykloms, nes tik jose yra galimybės ir paskatos piktnaudžiavimams ir nėra prielaidų efektyviai savikontrolės sistemai atsirasti.

Atskirų valstybinio švietimo paslaugų sektorių analizė

Šioje dalyje pateikiami siūlymai, kuria kryptimi ir kodėl reikėtų keisti esminius valstybinės švietimo sistemos elementus: bendrąjį lavinimą, profesinį mokymą, aukštąjį mokslą, ikimokyklinį ir neformalųjį ugdymą. Nors šios dalies analizė ir toliau kvestionuoja valstybinio finansavimo būtinybę, tačiau beveik visi pateikiami siūlymai yra pritaikomi valstybinėje švietimo sistemoje. Dar daugiau, pateikti siūlymai skirti pagerinti valstybinės švietimo sistemos efektyvumą.

Bendrasis lavinimas

Bendrojo lavinimo sistemos tikslas neturėtų būti baigiamųjų egzaminų išlaikymas ar sėkmingas įstojimas į aukštąją ar profesinę mokyklą. Kiekvienas atskiras asmuo vienas ar su tėvų (globėjų) pagalba suvokia ir sąmoningai ar intuityviai įvertina, koks asmeniškai jam yra bendrojo lavinimo tikslas, dėl ko šis asmuo skiria laiką mokymuisi, o ne kokiais nors kitai veiklai.

- Bendras bendrojo lavinimo sistemos tikslas turi būti toks, kad sistema galėtų patenkinti kuo didesnę aibę egzistuojančių skirtingų poreikių.
- Tam, kad tokia sistema susikurtų, neturi būti sudaromos kliūtys kurtis naujoms mokykloms.
- Mokykloms turi būti leista mokyti skirtingus dalykus ir skirtingais būdais, kurti skirtingą mokymo aplinką.
- Mokiniai turi turėti teisę pasirinkti skirtingus mokymosi būdus, teisę mokytis namie ar galbūt ir iš viso nesimokyti bendrojo lavinimo mokykloje.

Kadangi bendrasis ugdymas yra finansuojamas mokesčių mokėtojų lėšomis, dar vienu bendrojo ugdymo sistemos tikslu laikytinas **efektyvumas** arba bendrojo ugdymo tikslų pasiekimas kuo taupiau naudojant mokesčių mokėtojų lėšas.

Mokymo lėšų krepšelis skirstomas ne vienam mokiniui, bet vienam „sutartiniam“ mokiniui (kuo mokykloje daugiau mokinių, tuo vienam mokiniui joje skiriama mažiau mokymo lėšų), todėl susidaro ydinga padėtis, kai skirtingo dydžio klasėms skiriama vienoda ar beveik vienoda suma mokymo lėšų. Taigi būdas, kuriuo mokinio krepšelio principas šiuo metu yra įgyvendintas ir kuriuo jį šiuo metu norima plėsti, neleidžia krepšelio sistemai būti veiksmingai bei atnešti iš tikrųjų teigiamų kokybinių pokyčių bendrojo lavinimo švietimo sistemoje.

Finansavimas

Mokinio krepšelis turi apimti ne tik mokymo lėšas, kaip yra šiuo metu, bet ir šiuo metu tiesiogiai institucijoms skiriamas ūkio lėšas bei lėšas investicijoms. Mokinio krepšelio dydis turi būti toks, kad pakankamą skaičių mokinių pritraukiančios mokyklos galėtų be papildomo finansavimo iš valstybės ar savivaldybių biudžetų sėkmingai vykdyti savo veiklą.

Savivaldybėms, kaip kai kurių mokyklų steigėjoms, turi būti leista iš savo biudžetų papildomai finansuoti joms priklausančias mokyklas, tačiau, iš esmės, iš valstybės biudžeto skiriamų mokinio krepšelio lėšų turėtų pakakti mokykloms išsilaikyti. Visos lėšos krepšelyje privalo būti skirstomos mokiniui, o ne sutartiniam mokiniui⁸.

Mokyklų ūkio ir investicijų lėšos nėra skirstomos krepšelio principu, todėl švietimui skirtos valstybės ir savivaldybių biudžetų lėšos tarp mokyklų yra paskirstomos ne pagal tikrąjį jų poreikį – mokomų moksleivių skaičių. Be to, mokyklų nekilnojamasis turtas nėra naudojamas taip efektyviai, kaip būtų naudojamas, jeigu mokinio krepšelis būtų taikomas ir ūkio bei investicijų lėšoms skirstyti, t. y. jei mokykla gautų būtent tiek lėšų, kokiam skaičiui moksleivių teikia paslaugas. Šiuo metu ūkio ir investicijų lėšos skirstomos atsižvelgiant į turimą turtą, todėl, galima sakyti, biudžeto lėšomis finansuojamas ne švietimas, bet pastatų ar patalpų naudojimas. Todėl dažnai susidaro tokios situacijos, kai mažas mokinių skaičius mokosi labai brangiai valstybės ar savivaldybių biudžetams kainuojančiose patalpose, o ypač didelės mokyklos neturi pakankamai lėšų plėstis ar persitvarkyti, kad būtų patogios mokiniams mokytis.

Dabartiniai finansavimo principai taip pat vertintini kaip prieštaraujantys Konkurencijos įstatymo 4 straipsnio 2 daliai, kuris numato, jog valstybės įstaigų sprendimai negali nepagrįstai sudaryti skirtingų sąlygų analogiškomis ekonominėms veikloms. Tiek valstybės ar savivaldybės, tiek nevalstybinės mokyklos užsiima identiška veikla – bendruoju lavinimu, – tačiau joms nesudarytos vienodos veiklos sąlygos – savivaldybės ir valstybinės mokyklos gali gauti finansavimą ūkio išlaidoms iš valstybės ar savivaldybių biudžetų, o nevalstybinės mokyklos to negali. Tiek valstybinių ar savivaldybių mokyklų, tiek nevalstybinių mokyklų mokinių tėvai moka tuos pačius mokesčius, tačiau negali gauti tos pačios naudos. Nevalstybinėse mokyklose besimokančių mokinių tėvai yra priversti mokėti už švietimą du kartus – vieną kartą mokėdami mokesčius valstybei, ir kitą kartą mokėdami mokyklai mokesť už mokslą, kuris didžiausia savo dalimi padengia tas privačių mokyklų išlaidas, kurioms šios negali gauti valstybinio finansavimo. Suvienodinus finansavimą, nevalstybinės mokyklos įgytų galimybę teikti savo paslaugas neimdamos papildomo mokesčio.

Į mokinio krepšelį įtraukus lėšas investicijoms, mokyklų finansavimas taptų daug skaidresnis ir aiškesnis, tai leistų mokykloms daug ramiau ir veiksmingiau planuoti turto atnaujinimą pagal poreikius. Jei mokinio krepšelis apimtų visiškai visas lėšas ar bent 80-90 proc. lėšų, skiriamų bendrajam lavinimui, ne tik dar labiau didėtų konkurencija tarp mokyklų ar susidarytų palankesnės sąlygos plisti privačioms mokykloms, kurios galėtų nebeimti papildomo mokesčio, bet ir nebūtų daugelio egzistuojančių nesutarimų tarp valstybės, savivaldybių ir

⁸ Sutartinis moksleivis – tai koeficientas, kuris yra dauginamas iš mokinio krepšelio dydžio, tam, kad būtų galima sužinoti, kiek mokykla turi gauti moksleivio krepšelio lėšų vienam mokiniui. Šio koeficiento dydis priklauso nuo mokyklos vietovės (gyvenvietė ar rajono centras/miestas), nuo bendro mokinių skaičiaus mokykloje, nuo kocentro (1–4, 5–8 ar 9-12 klasės) ir kitų ypatumų (tautinės mažumos, specialių poreikių mokiniai ir pan.) ir yra lygus 1, kai tai miesto mokyklos 5–8 klasės moksleivis, kai moksleivių vidurkis klasės komplekte yra 25. Šis koeficientas yra tuo mažesnis, kuo klasės mokinių skaičiaus vidurkis mokykloje yra didesnis. Dėl šios priežasties mokykla, kurioje klasės mokinių skaičiaus vidurkis yra 10, tokios klasės mokymui gaus tiek pat lėšų, kiek mokykla, kurioje klasės mokinių skaičiaus vidurkis yra 20. Pavyzdžiui, pagal nuo 2009 m. sausio 1 d. nustatytus koeficientus, mokykla, kurioje 9-12 klasės mokinių skaičiaus vidurkis yra 10, dešimties mokinių klasei gaus 24,636 mokinio krepšelius, o mokykla, kurioje 9-12 klasės mokinių skaičiaus vidurkis yra 20, dvidešimties mokinių klasei gaus 24,88 krepšelius.

mokyklų bendruomenių. Net ir labai mažos, bet iš mokinio krepšelio save išlaikančios mokyklos nebebūtų finansinė našta savivaldybėms, jų steigėjoms, todėl joms neberekėtų daryti didelio pasipriešinimo sulaukiančių politinių sprendimų uždaryti vieną ar kitą mokyklą. Taip pat vietos bendruomenėms būtų daug lengviau įkurti naują savarankišką mokyklą, kelis metus neprašant ir nelaukiant šio sprendimo iš savivaldybių. Mokyklų tinklo optimizavimas taptų politiškai lengvesnis.

Lėšų investicijoms skirstymas pagal mokinio krepšelį lemtų ir tai, kad daugiausiai tokių lėšų gautų daugiausiai mokinių turinčios mokyklos, o mažiausiai – mažiausiai mokinių pritraukiančios mokyklos. Taip nesusidarytų situacijos, kai vienos mokyklos lėšas savo turto atnaujinimui gauna kelis kartu, kai tuo pačiu metu kitos mokyklos – nė vieno karto. Valstybės turtas būtų naudojamas efektyviai, kai būtų finansuojamas pagal jo poreikį. Tam tikroje mokykloje besimokančių mokinių skaičius ir išreiškia šį poreikį, todėl ir finansavimas mokyklų turtui privalo tiesiogiai priklausyti nuo mokinių skaičiaus.

Mokykloms pagal jose besimokančių mokinių skaičių priklausantis finansavimas negali būti perskirstytas kitoms mokykloms. Šiuo metu savivaldybės turi teisę perskirstyti iki 5 proc. visų savivaldybėje jai tenkančių. Tokia turima teisė perskirstyti dalį jos mokykloms turinčių tekti mokinio krepšelio lėšų neleidžia mokykloms vykdyti tikro strateginio planavimo, kadangi esant perskirstymo galimybei mokyklos negali planuoti savo ateities lėšų. Esant galimybei perskirstyti pinigus, o tokiais atvejais dažniausiai atimamos lėšos iš daugiausiai mokinių pritraukiančių mokyklų, mažinama motyvacija mokykloms stengtis ir savo gera veikla pritraukti kuo daugiau mokinių. Šiuo aspektu galimybė perskirstyti lėšas tarp mokyklų prieštarauja mokinio krepšelio principui, kurio vienas tikslų yra sukurti mechanizmą, kad norėdamos pritraukti kuo daugiau mokinių, mokyklos stengtųsi kuo geriau vykdyti savo veiklą.

Turi būti atsisakyta mokykloms pervedamų lėšų skirstymo į tikslines dalis. Mokyklas pasiekiančių lėšų paskirstymas ir panaudojimas turi būti paliktas pačioms mokykloms.

Mokykloms turi būti suteikta teisė taupyti gautas lėšas. Vienas iš tikslų įvedant mokinio krepšelio finansavimo principą yra mokyklų tarpusavio konkurencijos dėl mokinių skatinimas. Tačiau mokyklos iš tikrųjų konkuruoti tarpusavyje gali tik tada, kai turi erdvės daryti skirtingus sprendimus. Pavyzdžiui, viena mokykla galėtų nuspręsti daugiau lėšų skirti geresnėms informacinėms technologijoms įsigyti, kita – geresniam gamtos mokslų kabinetui įsirengti, o trečia – atsisakyti modernių informacinių technologijų ar naujausių vadovėlių tam, kad turėtų galimybę pasamdyti labai gerą, bet brangiai kainuojantį mokytoją. Šiuo metu mokyklos viso to negali. Negalėdamos savo nuožiūra disponuoti savo lėšomis mokyklos negali priimti kiekvienai iš jų adekvačiausių sprendimų ir todėl joms yra pakankamai sudėtinga savo veiklą padaryti kuo efektyvesne.

Svarstyтина galimybė valstybinėse ir savivaldybių bendrojo ugdymo mokyklose leisti imti mokesť už mokymą. Nors Konstitucijos 41 straipsnis garantuoja nemokamą mokymą valstybinėse ir savivaldybių mokyklose, tačiau jau šiuo metu mokyklos įvairioms reikmėms nelegaliai ar kaip paramą renka mokesčius iš besimokančių mokinių tėvų. Faktiškai mokyklos dažnai ima tam tikros formos mokesčius, kuriuos galima prilyginti mokesčiui už mokymą.

Mokyklų savarankiškumo didinimas

Mokykloms turi būti suteikta laisvė formuoti mokymo turinį: pasirinkti mokymo planus ir programas, pasirinkti mokomus dalykus, valandų paskirstymą tarp mokomų dalykų, grupių dydžius.

Mokyklos šiuo metu pačios gali pasirinkti vadovėlius, kokie bus joje naudojami. Panašiai mokykloms galėtų būti leista pasirinkti ir mokymo turinį – pačiai mokyklai leidžiant nuspręsti, ką ji mokys ir kaip ji to mokys. Pavyzdžiui, šiuo metu vaikų darželiams nėra nustatyti mokymo turinio reikalavimai, todėl jų yra žymiai įvairesnių nei bendrojo lavinimo mokyklų. Kadangi Lietuvos Respublikos Konstitucijoje numatytas bendrasis ugdymas asmenims iki 16 metų, šiems asmenims privalo būti palikta teisė pasirinkti norimą mokymo turinį teikiančią mokyklą. Priešingu atveju, jei mokymas yra privalomas, bet mokinys ar tėvai savo vaikui negali parinkti mokymo turinio. Numatant privalomą mokymą bei privalomą mokymo turinį, įsitikinimų bei minties laisvė yra suvaržoma. Valstybė turėtų nubrėžti tik labai bendras gaires, kokias kompetencijas ar žinias turėtų įgyti bendrąjį lavinimą baigęs žmogus. Mokymo turinio viešumas ir mokyklų konkurencija leistų rasti kūrybiškiems sprendimams ir dar labiau suteiktų motyvacijos moksleiviams ir tėvams rinktis mokyklą. Mokymosi formų įvairovėje glūdi didžiulis kūrybiškumo ir efektyvumo potencialas, jį yra sukaupę šiandieniniai mokytojai ir švietimo profesionalai, tačiau unifikauta sistema neleidžia šiam potencialui atsiskleisti.

Mokykloms turi būti suteikta teisė pasirinkti mokymo rezultatų įvertinimo būdus. Ne visi mokiniai po mokyklos baigimo nori ar ruošiasi stoti į šalies aukštąsias mokyklas. Pavyzdžiui, dalis renkasi užsienio aukštąsias mokyklas, kurioms lietuviškų egzaminų įvertinimai nėra reikalingi. Dalis pasirenka darbą ir nesiruošia toliau mokytis, dalis pasirenka profesines mokyklas. Taip pat ne visi mokiniai mokosi pagal bendrąsias bendrojo ugdymo programas. Dar daugiau mokinių mokytųsi ne pagal bendrąsias bendrojo ugdymo programas, jei mokyklos turėtų teisę pasirinkti mokymosi turinį ir taikyti įvairias užsienyje pripažintas mokymo programas, pačių mokyklų ar kitų švietimo specialistų sukurtas programas. Dėl šių priežasčių, ne visiems mokiniams yra reikalingi ar būtini abitūros, pagrindinės mokyklos baigimo ar kitokie galimi egzaminai. Mokiniam, kuris nesiruošia po mokyklos baigimo stoti į šalies aukštąsias mokyklas ar mokosi ne pagal bendrąsias programas, turi būti sudarytos sąlygos pasirinkti alternatyvius būdus įvertinti jų mokymosi rezultatus. Juos sugalvoti ar pasirinkti ir pasiūlyti savo mokiniams turėtų galėti pačios mokyklos. Abitūros ar kitokie egzaminai neturi būti vienintelis būdas įvertinti mokymo rezultatus. Mokinys ar jo tėvai turi turėti teisę pasirinkti žinių įvertinimo būdą pagal tai, koks jų vertinimu yra pagrindinis bendrojo lavinimo mokyklos lankymo tikslas.

Mokykloms turi būti suteikta teisė nusistatyti profesinės kvalifikacijos reikalavimus savo darbuotojams. Siekiant didesnio mokyklų savarankiškumo, tikslinga pačioms mokykloms savo įstatuose nusistatyti reikalavimus mokytojams ir švietimo įstatymu bei poįstatyminiais aktais nenumatyti jokių išsilavinimo ir kvalifikacijos reikalavimų. Tam reikia atitinkamai pakeisti švietimo įstatymo 48 straipsnį, nustatant, kad kvalifikacinius reikalavimus mokytojams, dirbantiems pagal ikimokyklinio, priešmokyklinio, neformaliojo vaikų švietimo, pradinio, pagrindinio, vidurinio, specialiojo ugdymo, profesinio mokymo, aukštesniųjų studijų programas, nustato pati mokykla savo įstatuose.

Mokykloms turi būti suteikta teisė savo nuožiūra panaudoti joms tenkantį finansavimą bei teisę šias lėšas taupyti (kaupti). Argumentai išdėstyti ties pasiūlymais dėl nuoseklaus finansavimo vienam mokiniui (mokinio krepšelio) principo įgyvendinimo.

Mokykloms ir jos darbuotojams turi būti suteiktos platesnės galimybės susitarti dėl darbo užmokesčio dydžio. Dabartinė darbo užmokesčio nustatymo tvarka prieštarauja finansavimo vienam mokiniui principui. Viena vertus, mokytojų atlyginimai negali būti didesni nei tos lėšos, kurias per mokinio krepšelius sugeba pritraukti juos įdarbinusi mokykla, kita vertus, jei atlyginimai priklauso nuo kvalifikacijos, gali susidaryti tokia padėtis, kad mokykla, pagal teisės aktus, privalės mokytojui mokėti daugiau, nei ji iš tikrųjų gali sau leisti. Kitaip tariant, dabartinis finansavimo principas ir dabartinis mokytojų algų nustatymo būdas prieštarauja vienas kitam ir negali būti vienu metu nuosekliai įgyvendinti.

Be to, dabartinė mokytojų darbo užmokesčio sistema yra atgyvenusi. Mokytojai darbo užmokesčiu nėra motyvuojami dirbti geriau, nes jų darbo kokybė nėra susieta su jų atlyginimu. Ji neleidžia pasireikšti mokytojų tarpusavio konkurencijai bei mokyklų tarpusavio konkurencijai dėl mokytojų. Prastiems mokytojams mokama per daug, o geriems mokytojams per mažai. Dabartinis atlyginimo susiejimas su turima kvalifikacija yra nelankstus ir ydingas. Nelankstus, nes vienodos kvalifikacijos, bet skirtingus darbo rezultatus demonstruojantys mokytojai dažniausiai būna priversti gauti vienodo dydžio algą. Ydingas, nes norėdami pasididinti savo atlyginimą mokytojai yra suinteresuoti ne tiek geriau dirbti (geriau išmokyti, taikyti įvairius mokymo metodus), kiek daugiau dalyvauti kvalifikacijos kėlimo procese ar atitikti tam tikrus formalius kriterijus.

Todėl mokytojo atlyginimas turi labiausiai priklausyti nuo sutarto atlyginimo priimant į darbą, o ne nuo formalių kategorijų.

Mokykloms turi būti suteikta teisė valdyti, naudoti turtą ir disponuoti juo taip, kaip tai aukštųjų mokyklų atveju numatyta Mokslo ir studijų įstatyme. Turto valdymo laisvė mokykloms leistų adekvačiai reaguoti į mokyklos veiklos sąlygų pasikeitimus. Vis daugiau mokinių pritraukiančios mokyklos turėtų galimybę daug lengviau plėstis, o mažiau mokinių pritraukiančios mokyklos – atitinkamai susitraukti. Savarankiškai valdomas turtas suteiktų mokykloms galimybę turėti ir papildomus pajamų šaltinius.

Mokyklų tinklo formavimas, naujų mokyklų atsiradimas

Siekiant nuosekliau įgyvendinti finansavimo pagal mokinio krepšelj principą bei skatinant mokyklų tarpusavio konkurenciją, tikslinga **panaikinti pirmenybės teisę būti priimtam į tam tikrą bendrojo ugdymo mokyklą, jei gyvena šiai mokyklai priskirtoje teritorijoje.**

Finansavimo vienam mokiniui principas veiksmingas tik esant visiškai mokyklos pasirinkimo laisvei. Pasaulyje mokyklų finansavimo pagal mokinio krepšelj principas yra tapatinamas su visiška mokyklos pasirinkimo laisve – mokinio krepšelis ir mokyklų pasirinkimo laisvė suvokiami kaip sinonimai. Kai mokyklos neturi pasirinkimo laisvės, mokinio krepšelio finansavimo principas, kaip priemonė skatinti mokyklų konkurenciją ir taip gerinti mokymo kokybę, tampa niekiniu. Esant teritoriniam mokyklų suskirstymui mokinio krepšelis netenka prasmės, nes mokiniui tampa pakankamai sudėtinga savo krepšelj išsinešti už tam tikrai mokyklai priskirtos teritorijos. Taip lemtingu mokyklų finansavimo veiksmu tampa ne tiek

jose besimokančių moksleivių skaičius, kiek tai mokyklai priskirtoje teritorijoje gyvenančių moksleivių skaičius.

Veikiant tikram mokinio krepšelio finansavimo principui būtų sudarytos visos sąlygos užtikrinti privalomą mokymą. Kitaip tariant, dabartinis mokyklų finansavimo principas yra ydingas, kadangi dažnai atvejais mokykloms labiau apsimoka turėti mažiau mokinių nei daugiau (kadangi lėšos yra skiriamos skaičiuojant sąlyginius mokinius, o ne mokinius apskritai). Ištaisius dabartinio finansavimo trūkumus ir įvedus tikrą mokinio krepšelio finansavimo principą (kai mokinio krepšelis apimtų visas mokykloms reikalingas lėšas – ne tik mokymo, ūkio, bet ir investicijų lėšas, kai mokiniui būtų skiriama konkreti pinigų suma, o ne skaičiuojami sąlyginiai mokiniai), išnyktų poreikis skirstyti mokyklas į geografines teritorijas. Pavyzdžiui, civilinės atsakomybės vairuotojo draudimas yra privalomas, tačiau vairuotojai galimais draudimo paslaugos teikėjams nėra paskirstyti geografiniu ar kitokiu kriterijumi.

Siekiant racionalesnio mokyklų tinklo susikūrimo bei efektyvesnio mokesčių mokėtojų lėšų naudojimo, **tikslinga atsisakyti mokyklų tinklo planavimo**. Finansavimo vienam mokiniui principas nėra iki galo veiksmingas, kadangi iki šiol taikomas mokyklų tinklo planavimas. Mokyklų tinklo planavimas (kartu su ne iki galo įgyvendintų finansavimo vienam mokiniui principu, kai per mokinio krepšelį mokyklos gauna ne visą jų veiklai reikalingą finansavimą) neleidžia mokykloms operatyviai atsirasti ten, kur jų labiausiai reikia, o sunykti ten, kur jų nereikia ar kur jų išlaikymas mokesčių mokėtojams yra neadekvačiai didelis. Gelbėjant iš mokinio krepšelio negalinčias išsilaikyti mokyklas arba, priešingai, naikinant sėkmingai veikiančias, save išlaikančias ir atitinkamoms bendruomenėms reikalingas mokyklas, yra kompromituojamas visas finansavimo vienam mokiniui principas.

Siekiant sumažinti mokyklų steigimosi bei veiklos kaštus tikslinga panaikinti visus bendrojo ugdymo mokykloms taikomus higienos normos reikalavimus, kurie nedaro tiesioginės įtakos mokinių sveikatai ar mokymosi rezultatams.

Higienos normos reikalavimai itin grubiai iškreipia konkurencijos tarp mokyklų sąlygas, kadangi jie visi yra privalomi norinčioms įsisteigti mokykloms, tačiau juos patenkinti nereikalaujama iš jau veikiančių mokyklų. Taip sumažinami kaštai jau veikiančioms mokykloms, tačiau labai stipriai padidinami kaštai norinčioms įsikurti mokykloms. Šis kaštų skirtumas yra didelis įėjimo į rinką barjeras, sumažinantis galimą konkurenciją tarp mokyklų. Daugelis galinčių įsikurti mokyklų neatsidaro, kadangi įgyvendinti visus mokykloms keliamus reikalavimus yra pernelyg brangu.

Atsisakius higienos normos reikalavimų taikymo bendrojo ugdymo mokykloms smarkiai sumažėtų mokyklų atsiradimo ir veiklos kaštai. Kartu su adekvačiai įgyvendintu mokinio krepšeliu taip būtų sudarytos daug palankesnės sąlygos mažų mokyklų veikimui. Kadangi atsisakius reikalavimų mokykloms neberekėtų kurtis būtinai mokykloms specialiai pritaikytuose pastatuose, būtų sudarytos daug palankesnės sąlygos mažoms mokykloms kaimo vietovėse atsirasti ar dabartinėms neišnykti.

Mokyklų kontrolė

Mokiniai ir jų tėvai yra pagrindiniai sprendimus priimančys asmenys bendrojo ugdymo sistemoje, todėl šioje sistemoje jiems turi atitekti ir pagrindinis vaidmuo. Mokykloms turi būti suteikta laisvė reaguoti į mokinių ir jų tėvų poreikius, o mokiniai ir jų tėvai, turėdami

realią ir mokykloms lemiamą įtaką turinčią mokyklos pasirinkimo laisvę, vykdytų pakankamą mokyklų veiklos ir teikiamų paslaugų kokybės kontrolę ir viešumą. Kitaip tariant, rinktūsi jų poreikius labiausiai atitinkančias mokyklas ir paliktų jų poreikių neatitinkančias ar lūkesčius nepateisinančias mokyklas. Geram pasirinkimui atlikti reikia tinkamos informacijos. Mokyklos būtų labiau suinteresuotos pateikti informaciją apie tai, kas išskiria ją iš kitų – fizinė aplinka, infrastruktūra, mokytojų kvalifikacija, bendruomenės veikla ir pan.

Nors ir prieštarinčiai vertinami, bet baigiamieji egzaminai pateikia objektyvų palyginimą, kuri mokykla kokių mokymo rezultatų padeda pasiekti. Pačios mokyklos, norėdamos pritraukti moksleivius, gali sekti ir skelbti savo abiturientų pasiekimus iš karto po mokyklos baigimo.

Įgyvendinus siūlomas priemones, būtų paskatinta konkurencija tarp mokyklų. Ši konkurencija skatintų vidinę mokyklų discipliną ir verstų mokyklas priimti tik racionalius, pagrįstus ir mokiniams naudingiausias sprendimus. Įgyvendinus šiuos pasiūlymus sumažėtų tarnautojų poreikis švietimo ir mokslo ministerijoje, savivaldybėse ar kitose su bendruoju ugdymu susijusiose institucijose. Atsisakius šių etatų galėtų būti papildomai sutaupytos valstybės ir savivaldybių biudžetų lėšos.

Profesinis švietimas

Statistikos departamento duomenimis, 2008 metais Lietuvoje buvo 80 profesinių mokyklų, kuriose mokėsi beveik 44 tūkst. mokinių (vienai mokyklai vidutiniškai teko 550 mokinių). Realiai vienoje mokykloje mokosi nuo pustrėčio tūkstančio iki pusantro šimto mokinių. Taip pat Lietuvoje veikia 10 darbo rinkos mokymo centrų, kurių pagrindinė veikla - teikti darbo rinkos profesinio mokymo paslaugas. Šiuo metu diskutuojama dėl profesinių mokyklų ir darbo rinkos mokymo centrų sistemų sujungimo. 2008 metais 10 tūkst. gyventojų teko 131 mokinytis profesinėse mokyklose ir, pavyzdžiui, 183 studentai kolegijose ar 445 studentai universitetuose. Statistikos departamento duomenimis, 2007 m. profesiniam mokymui buvo skirta 311,1 mln. Lt valstybės ar savivaldybių biudžetų lėšų (pavyzdžiui, bendrajam lavinimui – 2748 mln. Lt, o aukštojo mokslo studijoms – 1162,5 mln. Lt). Tais pačiais metais profesiniame mokyme vienam besimokančiam asmeniui teko 7,1 tūkst. Lt, bendrajame lavinime – 5,7 tūkst. Lt, o aukštojo mokslo studijose – 8 tūkst. Lt valstybės ar savivaldybių biudžetų lėšų.

Profesinio mokymo situacija ir problemos

Profesinio mokymo sistemos problemas galima vertinti dviem aspektais: kaip nekokybišką suteikiamos paslaugos požiūriu ir kaip neefektyvų valstybės lėšų panaudojimo požiūriu.

Profesinio mokymo sistema susiduria su kokybės užtikrinimo sunkumais. Mokymas dažnai neatitinka verslo poreikių, kadangi mokymo infrastruktūra neatitinka versle naudojamų technologijų, o įmonių atstovai teigia, kad profesinio mokymo įstaigas baigusius asmenis dažnai iš naujo reikia apmokyti juos įdarbinus. Tačiau profesinis mokymas dažnai nesuteikia net tų įgūdžių, kurie nepriklauso nuo turimų technologijų. Pakankamai didelis nebaigiančių profesinių studijų mokinių skaičius – Statistikos departamento duomenimis, jei 2000 -2001 mokslo metais tokių buvo 11,8 proc., tai 2006 - 2007 mokslo metais - 15,5 proc. Viešojoje erdvėje vyraujantis neigiamas profesinio mokymo vertinimas rodo, kad profesiniam mokymuisi paskirtas ar galimas skirti laikas ir pastangos neduoda reikiamos grąžos. Visuomenėje, o ir švietimo politikoje sutinkamas požiūris, jog profesinis mokymas yra

socialinės politikos dalis teikianti užimtumą didesnėje socialinėje rizikoje esantiems jaunuoliams. Didelis nebaigiančiųjų mokinių skaičius rodo, kad kartais vertinama, jog yra geriau mesti profesinį mokymą ir neturėti jokio išsilavinimo, nei rinktis profesinį išsilavinimą. Kita vertus, to priežastimi gali būti ir nepakankamas informuotumas apie galimą profesinio išsilavinimo naudą ir grąžą (jei ši nauda ir grąža iš tikrųjų egzistuoja).

Profesinis mokymas nėra vykdomas efektyviai. Pirma, neefektyviai naudojamos profesiniam mokymui skiriamos valstybės biudžeto lėšos:

- Mokinio krepšelio principu paskirstoma tik dalis mokymo įstaigų veiklai reikalingų lėšų (mokymo ir ūkio lėšos). Kitos lėšos (lėšos investicijoms) yra skirstomos instituciniu principu, pagal Valstybės investicijų programą. Toks skirstymas yra neefektyvus, kadangi taip skiriamų lėšų dydis tiesiogiai nepriklauso nuo profesinio mokymo poreikio, t. y. besimokančių asmenų skaičiaus.
- Valstybinės profesinio mokymo įstaigos ir privatūs profesinio mokymo teikėjai negali gauti vienodo finansavimo iš valstybės biudžeto (privatūs teikėjai gali gauti tik mokymo lėšas, bet ne ūkio ar investicijų lėšas), todėl nėra sudarytos vienodos konkurencinės sąlygos valstybinėms ir privačioms profesinio mokymo įstaigoms ar teikėjams.
- Dubliuojasi profesinių mokyklų ir darbo rinkos mokymo centrų funkcijos – veikia dvi sistemos, kurios iš esmės vykdo tą pačią veiklą, tačiau yra valdomos skirtingų ministerijų ir joms formuojama skirtinga politika.
- Darbo rinkoje profesinio mokymo rinka yra uždara, kadangi norintiems teikti atitinkamas paslaugas keliami įvairūs ne visada pagrįsti reikalavimai, pavyzdžiui, patirties kvalifikacinis reikalavimas. Neįmanoma į šią rinką įeiti naujiems paslaugų teikėjams, o tai padidina paslaugų kainą ir mažina konkurenciją.

Antra, neefektyviai naudojamas profesiniam mokymui skirtas valstybės turtas:

- Investicijos į turtą skirstomos ne per mokinio krepšelį, todėl jų dydis priklauso ne tiek nuo jo naudojimo, kiek nuo mokymo įstaigų jau turimo ar neturimo turto.
- Centralizuotai kuriami sektoriai praktinio mokymo centrai. Toks planavimas gali nepasiteisinti kintant išorinėms ekonominėms ir demografinėms aplinkybėms.
- Mokykloms suteikta pakankamai ribota turto valdymo ir sprendimų priėmimo teisė, todėl jos negali pakankamai operatyviai pritaikyti turimo turto prie įvairių sąlygų pasikeitimo (pavyzdžiui, susitraukti ar išsiplėsti).
- Mokykloms nėra suteikta jų veiklos organizavimo, finansinių išteklių valdymo laisvė, o tai neleidžia mokykloms išsiskirti ir tarpusavyje konkuruoti teikiamų paslaugų pobūdžiu.

Siūlomi principai ir priemonės profesinio mokymo srityje

Jei nebūtų jokio profesinio mokymo valstybinio finansavimo ir reglamentavimo, profesinis mokymas būtų vykdomas tiek kokybiškai ir tokia apimtimi, kiek to reikėtų rinkai (kiek būtų pasiryžusių už jį mokėti), būdamas viena iš galimų verslo formų, būtų vykdomas efektyviai. Už profesinį mokymą mokėtų arba patys mokiniai, arba už savo darbuotojų mokymą mokėtų darbdaviai. Pavyzdžiui, jau dabar profesinis ir kitoks tęstinis mokymas, dažnai neformalus, yra realiai rinkoje pageidaujamas ir teikiamas.

Kita vertus, Lietuvos Respublikos Konstitucijos 41 straipsnis numato, kad mokymas valstybinėse profesinėse mokyklose yra nemokamas. Be to, politiniame gyvenime vyrauja nuostata garantuoti pirmąją kvalifikaciją suteikiančių mokymo programų, tame tarpe ir profesinio mokymo, prieinamumą. Kaip viena iš aktyvių darbo rinkos politikos priemonių įtvirtintas bedarbių ir įspėtų apie atleidimą asmenų profesinis mokymas. Pagrindiniu tikslu išlieka sistemos, kuri suteiktų naudingiausią išsilavinimą žmogui efektyviausiai naudodama valstybės skiriamas lėšas, sukūrimas.

Visiškai skaidrus ir aiškus profesinio mokymo finansavimas bei profesinio mokymo įstaigų savarankiškumas yra tikslingos ir tinkamos priemonės kokybiškesniam ir efektyvesniam profesiniam mokymui išsivystyti. Skaidriausias galimas finansavimas vyksta, kai mokymo įstaiga savo paslaugas teikia rinkoje. Todėl, jei priimamas sprendimas profesinį mokymą finansuoti iš valstybės biudžeto, jokia dalis valstybinio finansavimo neturėtų mokymo įstaigų pasiekti tiesiogiai, bet tik finansuojant atitinkamų paslaugų pirkimą, kai paslaugos teikėją renkasi tiesioginis profesinio mokymo naudos gavėjas, t. y. mokinys. Tik būdamas pakankamai laisvos priimti atitinkamus sprendimus, profesinio mokymo įstaigos gali priimti sprendimus, kurie būtų adekvatūs ir savalaikiai. Rinka ir jos poreikiai nuolat kinta, todėl profesinio mokymo sistema ir jos dalyviai turi būti kuo lankstesni tiek teikdami savo paslaugas, formuodami mokymo turinį, tiek organizuodami savo veiklą.

Skaidrus ir aiškus profesinio mokymo finansavimas

Finansavimas iš valstybės biudžeto – tik krepšelio principu

Visiškai skaidrus ir aiškus valstybinis profesinio mokymo finansavimas bus tik tada, kaip profesinio mokymo įstaigų valstybinis finansavimas priklausys tik nuo joje mokomų žmonių skaičiaus (mokinio krepšelio dydžiui priklausant nuo programos pobūdžio). Kitaip tariant, jei profesinio mokymo įstaigos negalės gauti valstybės biudžeto lėšų, paskirstomų ne per mokinio krepšelį. Tiek pirminis, tiek darbo rinkos profesinis mokymas turi būti finansuojami pagal mokinio krepšelio principą, kuris apimtų visas valstybinio finansavimo profesiniam mokymui lėšas, t. y. tai, kas šiuo metu įvardinama mokymo, ūkio ir investicijų lėšomis (šiuo metu valstybinės mokymo įstaigos mokinio krepšelio principu gauna lėšas mokymui ir ūkiui). Tiek pirminiame, tiek darbo rinkos profesiniame mokyme mokymo programos ar modulių (dalinių profesinio mokymo programų) teikėją ar teikėjus turėtų pasirinkti tik pats mokinys (priešingai, nei, pavyzdžiui, dabar, kai darbo rinkos profesinio mokymo teikėjas parenkamas konkurso būdu).

Profesinio mokymo įstaigų neturėtų pasiekti valstybės finansavimo lėšos, paskirstomos ne per mokinio krepšelį. Jokia finansavimo dalis negali būti perskirstoma tarp mokymo įstaigų. Profesinio mokymo įstaigoms turi būti palikta laisvė naudoti valstybės finansavimo lėšas savo nuožiūra (turi būti atsisakyta finansavimą skirstyti į tikslines dalis) bei galimybė jas taupyti (kaupiti).

Kaip mokiniams paskirstyti krepšelius?

Galima teigti, kad šiuo metu pirminis profesinis mokymas yra finansuojamas neribotai. Labai retai profesinio mokymo įstaigos daro mokinių atranką per priėmimą ir dažniausiai į valstybės finansuojamas vietas priima visus norinčius, kurie į šias vietas gali pretenduoti. Taip

profesinis mokymas tampa neribota gėrybe, o kone kiekviena neribota gėrybė nėra pernelyg vertinama.

Privalo būti priimtas politinis sprendimas, kokiais principais galėtų būti apribotas ar neribotas valstybinis pirminio profesinio mokymo finansavimas. Kitaip tariant, turi būti pasirinkta viena iš dviejų alternatyvų:

- (1) valstybės finansuojamas pirminis profesinis mokymas teikiamas visiems to norintiems ir neturintiems pirmosios kvalifikacijos;
- (2) valstybės finansuojamų pirminio profesinio mokymo vietų skaičius yra ribotas.

Papildomai, jei būtų ribojamas valstybės finansuojamų profesinio mokymo vietų skaičius, tikslinga nuspręsti, kokiais principais jis ribojamas (pavyzdžiui, tam tikras santykis su valstybės finansuojamomis aukštojo mokslo studijų vietomis ar pan.), ir kokiais principais ribotas valstybės finansuojamų vietų skaičius paskirstomas mokiniams (pagal pažangumą ar pagal šeimos turto ir pajamų lygį, ar koku kitu būdu).

Pasirinkus bet kurią iš aukščiau pateiktų alternatyvų, turėtų būti atsisakyta išankstinio valstybės finansuojamų profesinio mokymo vietų paskirstymo tarp profesinio mokymo įstaigų. Šiandien profesinio mokymo pasiūlą formuoja – nustato, kiek kokia profesinio mokymo įstaiga gali mokytį mokinių valstybės finansuojamose profesinio mokymo vietose – apskričių profesinio mokymo tarybos. Tikslinga atsisakyti profesinio mokymo teikėjų paraiškų į valstybės finansuojamas profesinio mokymo programas pirmajai kvalifikacijai įgyti vertinimo apskričių profesinio mokymo tarybose. Norėdamos parodyti savo programų patrauklumą bei atitikimą rinkos poreikiams ir taip pritraukti mokinius, profesinio mokymo įstaigos pačios ar kartu su socialiniais partneriais turėtų vykdyti profesinio mokymo programų ir profesinio mokymo apimčių poreikio analizę bei įrodyti potencialiems mokiniams, kad mokslai būtent jų mokykloje duos mokiniui daugiausia naudos ir geriausias darbo perspektyvas. Pasiūlą turi formuoti paslaugos teikėjai – profesinio mokymo įstaigos.

Kur mokinys galėtų atsinešti krepšelį?

Jei bus adekvačiai įgyvendinta profesinio mokymo modulizacija, kiekvienas reikalavimus atitinkantis suinteresuotas asmuo (profesinio mokymo įstaiga, įmonė ir pan.) turėtų galėti teikti pirminio ar darbo rinkos profesinio mokymo paslaugas ir vienodomis sąlygomis konkuruoti dėl mokinių ir, tuo pačiu, dėl valstybinio finansavimo. Interesą teikti profesinio mokymo paslaugas gali turėti tiek valstybinės ar privačios mokymo įstaigos (ne tik profesinio mokymo, bet ir bendrojo lavinimo mokyklos, kolegijos ar universitetai), tiek įmonės, įmonių mokymo centrai ar personalo mokymo įmonės, kad gautų papildomų pajamų, ar kad paruoštų jų pageidavimus atitinkančius darbuotojus. Jei visiems įmanomiems profesinio mokymo teikėjams bus sudarytos visiškai vienodos konkurencinės sąlygos, ilgainiui mokinius pas save pritrauks tik tos mokyklos, kurios siūlys geriausias paslaugas. Tokiu atveju, profesinio mokymo sistema gali būti labai gyvybinga, o paslaugų kokybė aukšta net jeigu joje bus ir nedaug tikrų profesinių mokyklų, o greta jų profesinį lavinimą teiktų, pavyzdžiui, įmonės, įmonių mokymo centrai ar personalo mokymo įmonės. Siekiant didinti konkurenciją tarp galimų profesinio mokymo teikėjų, tikslinga sudaryti tokias sąlygas, kurios neapsunkintų naujų galimų profesinio mokymo teikėjų atėjimo į profesinio mokymo teikimo rinką –

reikalavimai mokymo licencijai privalo būti aiškūs, skaidrūs, nediskriminuojantys ir nereikalaujantys didelių pradinių investicijų.

Turėtų būti sudarytos kuo paprastesnės sąlygos formalizuoti profesinius įgūdžius, įgytus darbo metu. Kitaip tariant, žmonėms taip pat turi būti sudarytos sąlygos neformaliai mokytis darbo vietoje, o profesinio mokymo įstaigoje tik formaliai pasitvirtinti (egzaminu ar panašiu būdu) atitinkamą kvalifikaciją ar jos dalį.

Savarankiškos profesinio mokymo įstaigos

Savarankiškos profesinio mokymo įstaigos bus tik tada, kai bus atsisakyta daugelio administracinių ribojimų, susijusių su veiklos organizavimu ir veiklos vykdymu. Taip pat verta pastebėti, kad egzistuojanti mokytojų darbo užmokesčio priklausomybė nuo kvalifikacijos, iš principo prieštarauja finansavimo pagal mokinio krepšelį principui. Pavyzdžiui, gali susidaryti padėtis, kad mokymo įstaiga nepritraukia tiek mokinių, kad galėtų apmokėti pagal atitinkamus teisės aktus numatytų atlyginimų mokytojams. Profesinio mokymo įstaigoms turi būti leista nusistatyti savo struktūrą, vidaus darbo aplinką, darbuotojų skaičių, jų teises, pareigas ir darbo apmokėjimo sąlygas, pareigybių reikalavimus, konkursų pareigoms eiti organizavimo ir darbuotojų atestavimo tvarką.

Profesinio mokymo įstaigoms turi būti leista valdyti, naudoti turtą ir disponuoti juo taip, kaip tai aukštųjų mokyklų atveju numatyta Mokslo ir studijų įstatyme. Turtas tėra priemonė naudojama tikslams – profesiniam mokymui – vykdyti, todėl turtu turi būti laisvai naudojamas, kad kuo lengviau ir savu laiku būtų pasiekti atitinkami tikslai. Mokymo įstaigoms taip pat turi būti leista gauti pajamų iš bet kokios kitos ūkinės komercinės veiklos, kuri nėra draudžiama įstatymu.

Mokykloms turi būti sudaryta formalaus profesinio mokymo turinio formavimo laisvė. Ši laisvė turi leisti mokyklos kurti naujas, lanksčias ar kuo įvairesnes formalaus mokymo programas ar modulius, siūlyti lanksčias ir įvairias mokymosi proceso organizavimo formas. Taip būtų sudarytos sąlygos produktų įvairovei ir didesnei jų tarpusavio konkurencijai. Mokymosi programų ir modulių turinį pernelyg reglamentuojant, mokykloms dažnai nelieka būdų, kaip jos galėtų prisitaikyti prie savo klientų poreikių ar išsiskirti iš kitų mokyklų tarpo. Rinkos poreikiai yra ypač nenuspėjami, todėl mokyklos turi turėti galimybę prie šių poreikių prisitaikyti.

Leidus mokymo turinio formavimo laisvę, tikslinga sudaryti sąlygas ir profesinio mokymosi rezultatų vertinimo standartų ar vertintojų konkurencijai.

Tikėtina, kad turėdamos pakankamą laisvę bei norėdamos pritraukti kuo daugiau mokinių, profesinio mokymo įstaigos sieks kuo daugiau bendradarbiauti su verslo įmonėmis tiek tiriant darbo rinkos poreikius, tiek formuojant mokymo turinį, tiek vykdant mokymo procesą.

Profesinio mokymo įstaigas finansuojant tik mokinio krepšelio principu ir suteikus joms savarankiškumą, būtina kartu numatyti ir jų bankroto ar likvidavimo galimybę. Kitaip tariant, turi būti numatyta, kokioms sąlygoms esant, ir koku būdu bus uždaromos tos mokyklos, kurios nesugebės pritraukti pakankamai mokinių.

Kitos priemonės

Šiuo metu net aukštojo mokslo studijos vertinamos ne kaip siekiamybė, bet kaip savaime suprantamas dalykas, net nereikalaujantis išskirtinių gabumų ar pastangų. Dėl šios priežasties profesinis išsilavinimas, kaip tam tikra universitetinio išsilavinimo alternatyva, nėra vertinama kaip pakankamai geidžiamas ar siektinas. Įvykus aukštojo mokslo reformai sumažėjo valstybės finansuojamų aukštojo mokslo vietų skaičius. Šių vietų skaičiaus sumažinimas gali lemti tai, kad daugiau žmonių ateis į profesinį mokymą.

Pertvarkius profesinio mokymo finansavimo sistemą pagal siūlomus principus ir kartu suteikus joms didesnę laisvę priimant įvairius sprendimus, mokymo įstaigos bus priverstos vystyti savo verslumą. Norėdamos pritraukti kuo daugiau mokinių, jos pačios dės daugiau pastangų siekiant padidinti profesinio mokymo prestižą. Pavyzdžiui, bendradarbiaus su gretimomis bendrojo ugdymo mokyklomis, kad profesinio mokymo įstaigose vyktų bendrojo lavinimo darbų pamokos, bendradarbiaus su verslo atstovais ir bendrojo lavinimo mokyklomis organizuojant moksleivių ekskursijas į gamyklas, informuos moksleivius ir jų tėvus apie profesinį mokymą ir perspektyvas įgijus profesinį išsilavinimą.

Tam, kad profesinis mokymas galėtų suteikti daugiau gražos potencialiems ar esamiems darbuotojams, tikslinga naikinti ar mažinti verslo reguliavimus, ypač darbo rinkos reguliavimus. Tai yra, darbo rinkos reguliavimai, ypač tie, kurie didina darbo vietos kainą, mažina potencialių mokinių paskatas investuoti į profesinį mokymą.

Aukštasis mokslas

Pastarojo meto studijos rodo, jog valstybinis studijų finansavimas labai ribotai prisideda prie studijų prieinamumo platesnėms gyventojų grupėms. Problema yra ta, kad vaikai iš skurdžių šeimų gerokai dažniau nei vaikai iš turtingesnių šeimų net nestoja arba dėl žinių trūkumo nesugeba įstoti į aukštąsias mokyklas⁹. Todėl susiklosto paradoksali situacija: parama studijoms tampa rėmimu tų, kurie ir taip turi „geresnę“ socialinę padėtį, o vėliau, kaip dažniausiai atsitinka, gaus didesnes pajamas. Tuo tarpu ši parama vykdoma visos visuomenės sąskaita ir jos vardu. Argumentas, kad valstybinis finansavimas užtikrina aukštojo mokslo stabilumą, kaip rodo praktika, taip pat yra nepagrįstas. Daugelyje turtingų valstybių aukštosios mokyklos kenčia dėl to, jog yra menkai atnaujinama jų materialinė bazė, o neretai valstybinis finansavimas susitraukia tiek, kad aukštosios mokyklos nebepajėgia palaikyti ankstesnio savo paslaugų lygio. Lietuvos patirtis taip pat liudija, kad valstybinis finansavimas anaipol nereiškia stabilumo – jis nesutrukdė nei steigti naujoms valstybės finansuojamoms aukštosioms mokykloms, nei sumažinti finansavimą jau esančioms. Be to, rimta problema, susijusi su valstybiniu studijų finansavimu, yra ta, kad valstybinis studijų finansavimas didina mokesčių naštą ir pašalina tuos privalumus, kuriuos sistema turėtų, jei būtų finansuojama privačiai. Pilno valstybės finansavimo visiems studijuojantiems negalima tikėtis ir dėl akivaizdaus valstybės nepajėgumo jį užtikrinti.

⁹ Socialinės sąlygos atskirtį paaštrina gerokai iki tol, kol jaunuoliui ateina laikas studijuoti aukštojoje mokykloje. Nekalbant apie psichologines priežastis (visų pirma, mokymasis paprastai labiau yra vertinamas ir skatinamas išsilavinusiose šeimose), yra ir kitų esminių veiksnių. Pavyzdžiui, kaip atkreipia dėmesį Tarptautinės finansų korporacijos švietimo analitikas J. Maas, pagrindinis dalykas yra tas, kad skurdžiose šeimose ypač vertinamas vaikų darbas, kuriuo jie prisideda prie šeimos materialinės padėties gerinimo, o mokykla paprastai „atima“ tą laiką, per kurį vaikas padeda šeimai.

Visiškai privatus studijų finansavimas iš principo būtų įmanomas ir daugeliu aspektų pagrįstas, tačiau kol kas sunku tikėtis, jog tam artimiausiu metu pritartų rinkėjai. Pilnas studijų finansavimas valstybės lėšomis būtų neįmanomas dėl finansų stygiaus, kenksmingas pačiai aukštojo mokslo sistemai ir mokesčių mokėtojams. Norint suderinti privataus ir valstybinio studijų finansavimo privalumus dažnai yra pasirenkamas tarpinis variantas: studijų finansavimas privačiomis ir valstybės lėšomis. Norint nubrėžti, kokia turi būti aukštųjų studijų finansavimo sistema, tektų nagrinėti du pagrindinius klausimus:

- 1) koks yra kiekybinis valstybės ir privataus studijų finansavimo santykis;
- 2) kaip yra organizuotas studijų finansavimas.

Kiekybinis valstybės ir privataus studijų finansavimo santykis

Valstybinio finansavimo mastas (dalis) yra iš esmės politinis sprendimas (nes tokiu būdu apsisprendžiama, kiek lėšų yra numatoma persikirstyti), tačiau šį politinį sprendimą riboja biudžeto galimybės. Dėl ribotų ekonominių galimybių ir neracionalaus finansų naudojimo aukštajam mokslui nuolat trūksta pinigų, o valstybė, net ir norėdama, negali padengti visiems studentams visų studijų išlaidų, todėl nepriklausomai nuo politinių nuostatų neišvengiamai tenka atsisakyti pilno studijų finansavimo valstybės lėšomis.

Lietuvoje susiformavęs požiūris, jog visi gabūs jaunuoliai turi turėti galimybę siekti aukštojo mokslo nepriklausomai nuo jų turtinės padėties. Šis tikslas yra kvestionuotinas ir neturėtų užkirsti kelio platesnio pobūdžio reformų svarstymui ir vertinimui. Šio metu, įvardintą prielaidą tenka priimti ir atsižvelgiant į Lietuvos Respublikos Konstitucijos 41 straipsnio 3 dalį, kuri teigia, kad „aukštasis mokslas prieinamas visiems pagal kiekvieno žmogaus sugebėjimus. Gerai besimokantiems piliečiams valstybinėse aukštosiose mokyklose laiduojamas nemokamas mokslas“. Šios nuostatos tiesioginė pasekmė studijų finansavimo modelio atžvilgiu yra ta, kad pripažįstant, jog studijos yra apmokamos privačiai, valstybė prisiima dalinius įsipareigojimus: padidinti studijų prieinamumą ir laiduoti gerai besimokantiems nemokamą mokslą valstybinėse aukštosiose mokyklose. Praktinės politikos tikslą (o tuo pat metu ir problemą) šioje srityje tinkamiausia būtų suformuluoti tokiu būdu: kaip valstybei padidinti studijų prieinamumą, išlaikant privataus finansavimo privalumus. Valstybinio finansavimo mastas turėtų būti toks, kurio pakaktų pasiekti išsikeltus prieinamumo standartus, tačiau ne didesnis siekiant, kad nebūtų pašalinti privataus finansavimo privalumai.

Privataus finansavimo modeliai yra įvairūs ir jie susiklosto atsižvelgiant į paklausos ir pasiūlos santykį, todėl, jei valstybė finansiškai neprisideda prie vienokio ar kitokio privataus finansavimo, atskirai jį tyrinėti ekonominės politikos atžvilgiu taip pat nėra prasmės. Siekiant išspręsti pagrindinę techninę problemą – kaip valstybei finansuoti studijas, bus laikomasi išeities pozicijos, kad valstybinio finansavimo būdas turi būti toks, kad jis labiausiai paskatintų mokslo prieinamumą (padėtų pasiekti aukštojo mokslo finansavimo tikslą) ir kuo mažiau pažeistų privataus finansavimo privalumus. Į Lietuvos Respublikos Konstitucijos nuostatas bus atsižvelgiama įvertinant, kaip, esant pasirinktam finansavimo modeliui, yra galimas konstitucijos nuostatos realizavimas, tačiau verta atkreipti dėmesį, kad pati Konstitucijos nuostata nustato valstybės įsipareigojimą, neparemtą aiškiai formuluotais tikslais, todėl yra svarstyтина ir šios nuostatos pakeitimo galimybė.

Kaip organizuoti studijų finansavimą?

Studijų krepšelio modelis Lietuvos aukštojo mokslo sistemoje

Fiksuota valstybės subsidija - toks aukštojo mokslo finansavimo modelis, kai valstybė moka už kiekvieno studento studijas vienodą, fiksuotą sumą, o likusią dalį studijų kainos dengia studentas. Tokia įmoka skirtingose mokyklose būtų nevienoda (kai kuriais atvejais jos gali ir visai nebūti) ir priklausytų nuo studijų programos ir aukštosios mokyklos.

Teisė gauti subsidiją

Subsidijos modelis gali būti įgyvendinamas tiek subsidiją teikiant visiems, tiek apribojant jos teikimą tam tikroms kategorijoms.

Pirmiausiai vertėtų aptarti subsidijos teikimo priklausomai nuo studijų rezultato klausimą. Pagrindiniai argumentai už tai, kad subsidija turi būti teikiama visiems ir vienoda, yra šie:

- 1) visi yra lygiateisiai Lietuvos piliečiai, todėl turi turėti vienodas teises į valstybės paramą gaunant išsilavinimą;
- 2) nėra visiems vienodai tinkančių gero mokymosi kriterijų, todėl esant diferenciacijai netgi patys gabiausieji gali likti be valstybės pagalbos, o moksleiviai ir studentai būtų orientuojami ne kūrybingumui, bet formalių rezultatų atitikimui;
- 3) finansuoti tik gabiausiuosius yra „socialiai neteisinga“ – tokiu būdu valstybė tuos, kuriems ir taip „sekasi“, kurie turi geresnes perspektyvas ir galimybes, paremtų kitų savo piliečių, kurie šių galimybių neturi, sąskaita.

Tačiau svarbu atkreipti dėmesį į technologinio pobūdžio problemą: jei subsidija teikiama visiems, iškyla problema, kaip kontroliuoti (planuoti) valstybinio finansavimo apimtį.

Pagrindiniai argumentai, kad subsidija turi būti teikiama tik parodžiusiems geriausius mokymosi ar studijų rezultatus, yra šie:

- 1) išteklių yra riboti, todėl geriau paremti tuos, kurie perteikiamas žinias sugeba įsisavinti;
- 2) visuotinis finansavimas paskatintų dirbtinę aukštojo mokslo plėtrą, dėl kurios kiltų grėsmė jo kokybei, paaštrėtų įsidarbinimo problemos (aukštąjį mokslą baigę asmenys nenori dirbti bet ko, o norimų darbų negauna, todėl ateityje gali atsirasti ilgalaikis struktūrinis nedarbas).

Svarbu atkreipti dėmesį, kad finansuojant tik „geriausius“ taip pat iškyla technologinio pobūdžio dilema, pagal ką tai išmatuoti: pagal valstybinius baigiamuosius egzaminus, stojimo rezultatus ar sesijų rezultatus, kaip kontroliuoti įvertinimo objektyvumą ir sąžiningumą.

Galimas tarpinis variantas: priklausomai nuo rezultatų finansuoti skirtingai tiek, kad gabiausieji galėtų įsigyti universitetinį aukštąjį mokslą, kiti – neuniversitetinį aukštąjį mokslą. (tokiu būdu nebebūtų prasmės diferencijuoti subsidijas pagal studijų lygmenį). Pasirinkimas, kam teikti subsidijas, yra politinis – sistema gali veikti įgyvendinus tiek vieną, tiek kitą variantą.

Subsidijos diferencijavimas

Akivaizdu, kad universitetinės ir neuniversitetinės studijos yra skirtingo kokybinio lygmens. Viena vertus, iš to išplaukia, kad valstybė neturėtų permokėti už mažesnio lygmens studijas (mokymąsi). Kita vertus, nėra ir pagrindo dirbtinai skatinti siekti brangesnio (bet nebūtinai reikalingesnio) mokslo. Taigi, nėra pagrindo nustatyti skirtingą valstybės subsidiją

universitetinėse bei neuniversitetinėse studijose. Taip pat nėra pagrindo diferencijuoti subsidiją bakalauro ir magistratūros studijų pakopose.

Kitas klausimas, susijęs su diferencijavimu, yra tas, ar subsidija turi būti indeksuojama atsižvelgiant į studijų kryptį. Problema ta, kad kai kuriais atvejais, kad ir koks būtų fiksuotos subsidijos dydis, jos akivaizdžiai nepakaks egzistuojančių studijų kryptų sąnaudoms. Tačiau būtina atkreipti dėmesį, kad didelės sąnaudos dar nerodo, jog atitinkama studijų kryptis yra reikalinga (juo labiau – reikalingesnė nei kitos). Taip būtų galima teigti tik tokiu atveju, jei studentai savo noru sutiktų mokėti studijų kainą, kuri padengtų tas sąnaudas. Šiuo metu ypač daug studijoms skirtų lėšų valstybė panaudoja netiksliai, nes ypač dažnai „brangų“ išsilavinimą gavę asmenys gautų žinių nepanaudoja. Situacijai, kai sąnaudos skirtingose studijų kryptyse yra skirtingos (taigi, esant nagrinėjamam modeliui, ir studento mokama kaina už studijas), yra neišvengiama. Nesant jokio fiksuotos subsidijos diferencijavimo dėl kainos skirtumų neišvengiamai sumažės studentų paskatos studijuoti būtent šiose kryptyse. To pasekmė yra tai, kad išliks tik tokios „brangios“ studijos, kurioms yra poreikis rinkoje, o rinkoje nepaklausioms studijoms išteklių nebus naudojami. Tai būtų neabejotinai teigiamas poveikis, kuris leistų lanksčiau reaguoti į rinkos poreikius, o ne dirbtinai palaikyti brangias, nors kartais ir galias tradicijas turinčias studijų kryptis, kurios yra mažai (mažesniais kiekiais) reikalingos rinkoje, o valstybė jų gerą lygį išlaikyti arba apskritai nepajėgia, arba tai daro kitų studijų kryptų sąskaita. Taigi, pagrindo diferencijuoti subsidijas pagal studijų kryptis nėra.

Teisė panaudoti subsidiją

Kadangi subsidija yra „pririšta“ prie studento, atspirties taškas turėtų būti nuostata, kad ji panaudojama toje mokykloje, kurią pasirinko studentas.

Iš šio principo išplaukia, kad subsidija turi atitekti ir nevalstybinėms mokykloms, jei jas pasirinko studentas. Nevalstybinės aukštosios mokyklos teikia tokias pačias paslaugas, kaip ir valstybinės, todėl nėra jokios prasmės riboti konkurenciją. Nevienodų sąlygų sudarymas būtų ir Konstitucijos 46 straipsnio, kuris įpareigoja saugoti sąžiningos konkurencijos laisvę, pažeidimas. Pačiai valstybei nevalstybinės mokyklos yra netgi naudingesnės, nes valstybė neprisiima finansinės atsakomybės už jų veiklą, joms įsteigti ir plėsti nebūtinos valstybės investicijos, o piliečiams reikalingos paslaugos yra suteikiamos.

Jei parama aukštajam mokslui yra parama studentui, o ne aukštajai mokyklai, nėra ir tokių ekonominių argumentų, kurie teigtų, kad užsienio mokyklos turi būti diskriminuojamos. Net jei laikomasi nepagrįstos nuostatos, kad aukštasis mokslas yra ne paslauga studentui, o įrankis ekonomikos plėtrai paskatinti ar kitiems „nacionaliniams“ tikslams pasiekti, užsienio aukštosios mokyklos neturi būti diskriminuojamos. Tokiu atveju nebent gali būti imamas priemonių užtikrinti, kad subsidijos gavimas būtų susietas su studento įsipareigojimais panaudoti savo žinias tam tikru būdu arba padengti subsidiją.

Subsidijuojamų paslaugų reglamentavimas ir kontrolė

Aukštojo mokslo paslaugų kokybės ir efektyvumo reglamentavimas bei kontrolė, norint, kad jie padėtų pasiekti keliamus tikslus, turi būti tikslingi, pakankami, tačiau ne pernelyg varžantys prisiderinti prie skirtingų ir nuolat kintančių poreikių. Tai galima pasiekti ne reglamentuojant ir kontroliuojant viską, kiek leidžia pajėgos, o nukreipiant šias pastangas

tikslingomis kryptimis į galimus probleminius aspektus. Vertėtų išskirti kelis reglamentavimo ir kontrolės aspektus.

Pirmasis aspektas – aukštosios mokyklos veiklos, teikiant aukštojo mokslo paslaugas, reglamentavimas ir kontrolė siekiant užtikrinti, kad valstybės pripažįstami diplomai rodytų tam tikrą kvalifikaciją. Visų pirma, vertėtų atkreipti dėmesį, kad reglamentavimas ir kontrolė neturėtų būti susiję su paslaugas teikiančios institucijos steigimu ir jos teisine forma, o tik su paslaugų teikimu, nes būtent tai yra stadija, kurioje tegali išryškėti studijų proceso ydos. Tai reiškia, jog, tarkim, turi būti ne iš anksto tikrinama, ar aukštoji mokykla turi tinkamos kvalifikacijos dėstytojus, tinkamą įrangą, o tik vėliau, veiklos metu, kontroliuojama, ar tinkamos kvalifikacijos dėstytojai joje dėsto, ar mokymo procese naudojama tinkama įranga. Be to, akcentas apskritai turėtų būti ne tas, ar institucija turi teisę vadintis aukštąja mokykla, o tas, kaip bet kuri institucija įgyvendina aukštojo mokslo programas. Taip pat atkreiptinas dėmesys, kad šio segmento reglamentavimas ir kontrolė turi prasmę tik tiek, kiek tai yra susiję su valstybės pripažintu aukštojo mokslo diplomu kaip žinių ir sugebėjimų rodikliu. Tais atvejais, kai nesiekama diplomo valstybinio pripažinimo (t. y. laikymo, jog diplomas parodo tinkamą kvalifikaciją, kai ji reikalaujama teisės aktais), kontrolė neturėtų būti vykdoma iš viso.

Antrasis aspektas yra susijęs su kokybės reglamentavimu ir kontrole, kai aukštoji mokykla gauna valstybės subsidiją. Jei pirmasis aspektas, susijęs su kokybės kontrole, turėtų vaidinti nykstantą vaidmenį dėl pasikeitusio ir besikeičiančio aukštosios mokyklos vaidmens, mokymosi visą gyvenimą koncepcijos įtakos, tai šis, antrasis, aspektas yra sąlygotas papildomo reiškinio – aukštajam mokslui finansuoti valstybės skiriamos lėšos neturi būti naudojamos netikslingai.

Tiek pirmąjį, tiek antrąjį aspektą kontroliuoti iš esmės trukdo vis plintantis valstybinis „kvalifikacijos“ reikalavimas, todėl pagrindinis uždavinys turėtų būti ne valstybinės kontrolės stiprinimas, bet formalių „kvalifikacijos“ reikalavimų mažinimas, tokiu būdu sudarant sąlygas tinkama kryptimi veikti privatiems kontrolės mechanizmams, konkurencijai rinkoje.

Trečiasis aspektas – formalių kriterijų atitikimo, skiriant subsidijas, kontrolė. Kadangi teisė gauti fiksuotą subsidiją suteikiama ne visiems, būtinas tam tikras reglamentavimas ir kontrolė siekiant užtikrinti, kad subsidiją gautų tie asmenys, kam tokia teisė suteikta.

Taip pat atkreiptinas dėmesys, jog bet kuri kontrolė turi būti vykdoma remiantis nustatytais kriterijais, t. y. kontrolė gali tik sekti reglamentavimą, bet ne jį pakeisti.

Išlaidos, kurias turėtų dengti studijų krepšelis

Iš studijų krepšelio specifikos išplaukia ir tai, jog studijų krepšelio (valstybės finansinės paramos studijoms) dydis iš esmės yra politinis sprendimas, todėl krepšelio dydį yra tikslinga nustatyti kiekvienų metų biudžete. Nors šiam dydžiui nustatyti ir gali būti naudojami sąnaudų skaičiavimai, jie neturi turėti lemiamos reikšmės. Siekiant studento padėties stabilumo galima daryti tik tokią išlygą, kad studijų krepšelio dydis studentui bus stabilus iki studijų programos užbaigimo, t. y. tokio dydžio, koks buvo tais metais, kai buvo pradėta studijų programa ir nekis netgi tuo atveju, jei kitais metais valstybė nuspręstų sumažinti ar padidinti krepšelio dydį.

Privačiai mokama studijų įmoka

Pati studijų krepšelio modelio esmė yra ta, kad užmokestis už studijas neskirstomas į valstybinę ir privačią dalį – visa studijų įmoka yra iš esmės privati, tačiau valstybė kompensuoja dalį šios įmokos. Tai reiškia, jog valstybei neturėtų rūpėti tai, ar konkreti mokykla konkrečiai studijų programai reikalauja primokėti prie to, kas yra gaunama studijų krepšelio būdu, ar ne, o jei reikalauja – kiek. Praktiškai tai reikštų, jog kai kuriais atvejais priemokos iš studento gali būti nereikalaujama apskritai, o kai kuriais atvejais ji gali būti labai esminė.

Šiuo atveju iškyla viena esminė problema - kaip užtikrinti Konstitucijos 41 straipsnio, nustatančio, kad mokslas prieinamas visiems pagal kiekvieno žmogaus sugebėjimus, o gerai besimokantiems piliečiams valstybinėse aukštosiose mokyklose laiduojamas nemokamas mokslas, realizavimą. Yra keli būdai šiai problemai spręsti. Kaip pagrindinius galima paminėti šiuos: 1) Konstitucijos nuostatos keitimas; 2) dabartinės įstatymo nuostatos dėl to kiek studentų laikomi gerai besimokančiais keitimas; 3) gerų studijų (vertinant ne procentais, o pagal gaunamus balus) rezultatų laikymas gero mokymosi kriterijumi; 4) laikymas, kad procentinė geriausiai besimokančiųjų išraiška yra gerai besimokantieji.

Nors Konstitucijos raidę galbūt geriausiai atitiktų 3 variantas, jis yra visokeriopai ydingas, nes sukuria sąlygas ir prielaidas korupcijos plėtrai mokyklose. 1 variantas, nors galbūt problematiškas dėl savo politinio jautrumo, būtų geriausias pagal savo esmę, nes būtų atsisakyta tiek studentų skirstymo į besimokančius valstybinėse ir nevalstybinėse mokyklose, tiek į „gerai“ besimokančius ir kitus. Galima palikti galioti nuostatą, kad gerai besimokančiais laikoma 30 proc. visų studentų. Ilgainiui problemą galima būtų mažinti siaurinant neefektyvų valstybinį aukštąjį mokslą, leidžiant jam konkuruoti su privačiomis mokyklomis lygiomis sąlygomis.

Neformalusis švietimas ir ikimokyklinis ugdymas

Ikimokyklinis ir neformalusis ugdymas kartu (ir trumpiau) analizuojami todėl, kad abi šios sritys yra netoli ribos, kuomet galima kvestionuoti, ar už šias paslaugas būtina mokėti mokesčių mokėtojų lėšomis. Tai nereiškia, kad šios paslaugos neatlieka švietimo funkcijos. Privačia iniciatyva paremtoje švietimo paslaugų sistemoje skirstymas tarp neformalaus ir formalaus švietimo apskritai netektų prasmės. Taigi šioje vietoje svarbu atsakyti į klausimą, ar būtina neformalųjį švietimą ir ikimokyklinį švietimą finansuoti mokesčių mokėtojų lėšomis, o ne tiesioginių vartotojų lėšomis.

Neformalusis švietimas

Neformalaus švietimo paskirtis ir esmė yra tai, kad išsilavinimas gali būti įgyjamas neformalaus švietimo įstaigose ir, svarbiausia, toks išsilavinimas gali būti pripažįstamas. Viena vertus, pripažinimas yra esminis neformaliojo švietimo bruožas, kuris neformalųjį švietimą atskiria nuo apskritai bet kokios veiklos. Kita vertus, pats pripažinimo faktas yra svarbus tik iš institucinės ar valstybinės pusės. Rinkos dalyviai gali pripažinti ir vertinti asmens turimus įgūdžius nepriklausomai nuo to, ar juos pripažįsta valstybė (ir nepriklausomai nuo to, ar procesą, kurio metu asmuo įgijo įgūdžius, valstybė laiko neformaliuoju švietimu). Ir atvirkščiai, rinkos dalyviai gali nepripažinti, t. y. nevertinti, formalaus švietimo metu įgytų įgūdžių, kvalifikacijų ir juos patvirtinančių dokumentų.

Tokiu būdu neformalaus švietimo sąvoka yra naudinga tik valstybinės švietimo sistemos ir valstybinių kvalifikacijų paradigmos rėmuose, taip pat tarp tokių darbo rinkos dalyvių (darbuotojų, darbdavių), kurie vertina (ar yra priversti vertinti) valstybės pripažįstamas formalias kvalifikacijas (pavyzdžiui, valstybės institucijos).

Todėl neformaliojo švietimo paslauga turi būti traktuojama kaip bet kokia kita paslauga ar ekonominė gėrybė, suteikianti naudą vartotojui. Akivaizdu, kad už tokias paslaugas turėtų susimokėti tiesioginis naudos gavėjas, t. y. vartotojas.

Žinoma, Lietuvos atveju turime situaciją, kai yra priprasta, kad neformaliojo švietimo institucijos (taigi ir neformalusis švietimas) yra finansuojamas mokesčių mokėtojų pinigais (šioje vietoje nėra svarbu, kas vykdo persikirstymą – centrinė valdžia ar savivaldybės). Tačiau ši istorinė tradicija ir jos tęsimas yra politinis sprendimas, o ne įrodymas, kad neformalusis švietimas ir ateityje turėtų būti finansuojamas mokesčių mokėtojų pinigais.

Valstybinis finansavimas taip pat nėra įrodymas, kad neformalųjį švietimą būtina finansuoti mokesčių mokėtojų pinigais (žr. aukščiau apie viešąsias gėrybes). Neformalųjį švietimą tikslingiausia būtų palaipsniui visiškai perduoti privačiam sektoriui, įskaitant ir neformalaus švietimo infrastruktūros privatizavimą. Iki to laiko valstybinį finansavimą geriausia vykdyti krepšelio principu, bet nedidinant bendro valstybės finansavimo šiai sričiai. Šiuo tikslu galima įvesti ribojimą, kiek neformalaus švietimo krepšelių galėtų gauti vienas vartotojas. Taip pat riboti vieno neformalaus ugdymo krepšelio dydį, įvedant „bazinį“ krepšelį, kai vartotojas savo lėšomis padengtų skirtumą tarp paslaugos kainos ir krepšelio dydžio.

Net tais atvejais, kuomet neformaliojo švietimo paslaugos teikėjas nepretenduoja (ar negauna) valstybinio finansavimo krepšeliu, šiai veiklai reikėtų taikyti minimalius apribojimus ir reikalavimus tam, kad kuo daugiau įstaigų ir organizacijų (ar net fizinių asmenų) galėtų teikti kuo įvairesnes neformaliojo švietimo paslaugas.

Ikimokyklinis ugdymas¹⁰

Principai, kuriais reikėtų organizuoti ikimokyklinį ugdymą taptų visiškai aiškūs, jei ikimokyklinį ugdymą priskirtume vienai iš platesnių švietimo sričių – bendrajam (privalomajam) švietimui, neformaliajam švietimui ar išvis ne švietimui, o vaikų priežiūros paslaugai ar net socialinės paramos formai. Kuri iš šių formų iš tikro yra ikimokyklinis ugdymas gali būti susitarimo objektas, tačiau galima pritaikyti ir tam tikrus kriterijus.

Jei bendrojo lavinimo esminis bruožas yra jo privalomumas, tuomet akivaizdu, kad ikimokyklinis ugdymas neturėtų būti priskirtas bendrajam lavinimui, nes sunkiai įsivaizduojama, kad būtų galima versti tėvus leisti ikimokyklinio amžiaus vaikus į ikimokyklinio ugdymo įstaigas. Ir atvirkščiai, jei ikimokyklinis ugdymas taptų privalomas, jis taptų bendrojo lavinimo sistemos dalimi. Tuomet jo finansavimui būtų taikomi bendrojo ugdymo finansavimo metodai ir kiti bendrojo lavinimo sistemai tinkantys principai. Bet svarbiausia, nepamiršti, kad reikalavimas vaiką leisti į ikimokyklinio ugdymo įstaigą apskritai būtų nepriimtinas ir netikslingas.

¹⁰ Šiame kontekste „ikimokyklinis“ reiškia ugdymą darželiuose ir lopšeliuose iki kol prasideda privalomasis ugdymas

Ikimokyklinį ugdymą galima prilyginti neformaliajam švietimui ir taikyti neformaliajam švietimui taikomus principus. Iš dalies ikimokyklinis ugdymas panašus į neformalųjį – ugdymas nėra privalomas, ugdymo turinys nėra centralizuotas ir didelė dalis klientų pasirenka juo nesinaudoti.

Tačiau greičiausiai ikimokyklinio ugdymo paslauga arba bent dalis ikimokyklinio ugdymo yra tiesiog vaikų priežiūros paslauga, taip pat, kaip, pavyzdžiui, auklės paslauga. Tai, ar vaikas yra prižiūrimas vienas ar grupėje, nesudaro esminio skirtumo. Net dabartinis finansavimas „krepšeliu“, savivaldybių, tėvų pinigais ir finansavimo struktūra atspindi, kad tai yra vaikų priežiūros paslauga – daugiausia lėšų išleidžiama priežiūrai ir maitinimui.

Šioje vietoje svarbu identifikuoti esminę ikimokyklinio švietimo funkciją. Jei ikimokyklinio švietimo pagrindinė nauda yra ta, kad tėvai gali grįžti į darbo rinką ir gauti pajamas (kurių negautų, jei pasiliktų prižiūrėti vaikų), tuomet akivaizdu, kad ikimokyklinis ugdymas yra privati paslauga, už kurią turėtų susimokėti tiesioginiai paslaugos ir su ja susijusios naudos gavėjai – tėvai, o ne visi mokesčių mokėtojai.

Lygiai taip pat, jei ikimokyklinis ugdymas atlieka socialinę funkciją, t. y. mokesčių mokėtojų pinigais (pavyzdžiui, savivaldybės dotacija) yra padedama sunkiai besiverčiančioms šeimoms auginti vaikus, tokią paramą tikslingiau būtų duoti socialinių išmokų pavidalu, o šeima nuspręstų, kur šią paramą panaudoti tikslingiausia. Galiausiai, jei kalbame apie socialines rizikos šeimas, tuomet darželių subsidijavimas mokesčių mokėtojų pinigais yra tikrai netinkamas būdas šiai problemai spręsti.

Tikslingiausia būtų, jei ikimokyklinis ugdymas arba bent jau tai, kaip ikimokyklinis ugdymas yra suprantamas dabar, t. y. lopšeliai ir darželiai, būtų laikomas vaikų priežiūros paslauga, už kurią susimokėtų paslaugos gavėjai. Socialinės apsaugos funkciją reikėtų vykdyti skiriant socialines išmokas kriterijus atitinkančioms šeimoms (geriausia – pagal pajamų ir turto testą).

Kol valstybė dalyvauja ikimokyklinio ugdymo paslaugų teikimo rinkoje, turi būti mažinami finansiniai ir reguliavimų (pvz.: higienos normos) sukurti barjerai į rinką ateiti naujiems paslaugos teikėjams ir iš rinkos trauktis neefektyviai veikiantiems ir paslaugos vartotojų nepritraukiantiems dalyviams. Sąlygos teikti paslaugą privatiems ir valstybiniais teikėjams turi būti vienodos, valstybiniai paslaugos teikėjai neturėtų būti privilegijuojami ir gauti papildomo valstybinio finansavimo.

Išvados ir pasiūlymai

Bendros išvados ir pasiūlymai

Švietimą reikia traktuoti kaip paslaugą ir ekonominę gėrybę, dėl kurios vartojimo didžiausią naudą gauna tiesioginis vartotojas. Švietimo paslauga nėra viešoji gėrybė. Švietimo paslaugos finansavimas mokesčių mokėtojų pinigais, o ne per tiesioginius vartotojų mokėjimus sukelia aibę ekonominių ir net švietimo turinio problemų, kurių nebūtų, jei švietimo paslaugos būtų teikiamos privačiai.

Švietimo paslaugos neprivalo teikti valstybinės institucijos ar juo labiau išimtinai vien valstybinės institucijos. Privatus kapitalas gali teikti švietimo paslaugą ir tai daryti efektyviau. Todėl konkurencija švietimo paslaugų sektoriuje yra galima ir būtina. Konkurencija geriausiai veikia, kai ji apima kuo daugiau veiklos aspektų. Būtina gerinti sąlygas konkurencijai tarp paslaugų teikėjų, programų, mokymo turinio ir formų: mažinti reikalavimus norint teikti švietimo paslaugas.

Reikia mažinti švietimo paslaugų privalomumą. Nustatydamą paslaugos privalomumą ir prisiimdama apmokėjimo našta, valdžia pati save įvaro į kampa, riboja reformos galimybes. Dalis paslaugų yra teikiamos jų nepageidaujantiems vartotojams, o geresnių paslaugų pageidaujantys vartotojai negali jų gauti, nes valdžia negali tokių paslaugų įpirkti. Krepšelio principas iš dalies sprendžia šią problemą, tačiau privalomumas lieka didelis stabdis siekiant gerinti švietimo sistemą. Švietimo paslaugų privalomumas taip pat nesiderina su mokesčių mokėtojų pinigų efektyvaus naudojimo principu.

Švietimo paslaugų finansavimas negali būti naudojamas spręsti socialines ar kitas tiesiogiai su švietimu nesusijusias problemas. Švietimo darbuotojų socialinės apsaugos klausimai ar nepasiturinčių gyventojų socialinės rūpybos klausimas turi būti sprendžiami už tai atsakingų institucijų šiam tikslui skirtomis lėšomis. Šių klausimų suplakimas su švietimo paslaugomis yra nekonstruktyvus, apsunkina pačią valstybinio švietimo sistemą, trukdo vykdyti naudingas reformas, mažina valstybinės švietimo sistemos efektyvumą.

Būtina pereiti prie visiško finansavimo krepšeliu principo ir netaikyti tarpinių variantų, kai dalis išlaidų finansuojamos krepšelio principu, o dalis – instituciškai. Tokia praktika kompromituoja teigiamus krepšelio principo aspektus ir riboja konkurencijos dėl moksleivių ir studentų galimybes.

Pasiūlymai atskiroms švietimo paslaugų sritimis

Bendrasis lavinimas

- Bendrojo lavinimo sistema turi siekti patenkinti kuo didesnę aibę egzistuojančių skirtingų lavinimosi poreikių. Tam, kad tokia sistema susikurtų, turi būti šalinamos kliūtys paslaugą teikti naujiems rinkos dalyviams, mokyti skirtingus dalykus, taikyti skirtingus mokymo būdus. Tuomet atsirastų didesnė švietimo formų, turinio įvairovė.
- Šeima turi turėti teisę pasirinkti skirtingus mokymosi būdus, tame tarpe ir teisę mokytis namie.
- Privaloma bendrojo lavinimo paslauga turi būti finansuojama valstybės lėšomis, krepšelio principu, paliekant galimybę šeimoms tiesiogiai finansiškai prisidėti prie paslaugos apmokėjimo.
- Mokykloms turi būti suteikiama kuo daugiau mokymo turinio, administracinės ir finansinės laisvės.

Profesinis švietimas

- Profesinis lavinimas turi būti finansuojamas tik visiško krepšelio principu.
- Turi būti siekiama panaikinti kuo daugiau barjerų, trukdančių profesinio mokymo rinkoje konkuruoti valstybiniais ir privatiems paslaugos teikėjams.
- Tam, kad profesinis mokymas galėtų suteikti daugiau grąžos potencialiems ar esamiems darbuotojams, tikslinga naikinti ar mažinti verslo reguliavimus, ypač darbo rinkos reguliavimus, kurie apsunkina galimybes įsidarbinti patirties ir įgūdžių neturintiems darbuotojams. Galimybė lengvai įsidarbinti ir įgauti profesinių įgūdžių darbo vietoje taip pat turėtų būti traktuojama kaip profesinis lavinimas.

Aukštasis mokslas

- Aukštojo mokslo studijos turi būti finansuojamos visiško krepšelio principu.
- Mažinti aukštojo mokslo valstybinio finansavimo mastą.
- Didinti aukštojo mokslo įstaigų autonomiją, suvienodinti sąlygas paslaugas teikti privatiems ir viešiesiems teikėjams.

Neformalusis švietimas ir ikimokyklinis ugdymas

- Valstybinio neformaliojo švietimo finansavimo reikėtų palaipsniui visiškai atsisakyti.
- Ikimokyklinio švietimo paslaugose turi būti atskirtos švietimo ir socialinės, vaikų priežiūros funkcijos. Valdžia neturėtų finansuoti tų funkcijų, kurios nėra privalomojo išsilavinimo dalis.

Įgyvendinus šiame dokumente siūlomas rekomendacijas galima tikėtis šių rezultatų:

- Mokesčių mokėtojų lėšos švietimui bus naudojamos efektyviau;
- Valstybinės švietimo sistemos išlaikymas netaps nepakeliama našta mokesčių mokėtojams;
- Švietimo paslaugos vartotojai įgaus daugiau pasirinkimo laisvės renkantis jų pageidaujamą švietimo instituciją;
- Švietimo paslaugos vartotojai įgaus daugiau pasirinkimo laisvės renkantis jų pageidaujamą švietimo turinį;
- Valstybė galės palaipsniui pereiti iš tiesioginės paslaugos teikėjo vaidmens, į paslaugų pirkėjo vaidmenį, kaip yra daugelyje kitų šalies veiklos sričių sektorių;
- Valstybė sumažins savo vaidmenį arba visiškai pasitrauks iš tų sričių, kuriose jos vaidmuo nėra būtinas ir ekonomiškai pagrįstas;
- Švietimo įstaigos įgaus daugiau veiklos laisvės priimant sprendimus dėl finansinių resursų panaudojimo, turinio parinkimo, darbuotojų pasirinkimo, veiklos organizavimo;
- Švietimo paslaugų rinkoje tarpusavyje konkuruos visi jos dalyviai, siekdami kuo geriau patenkinti švietimo paslaugų vartotojų interesus;
- Išaugės viešųjų paslaugų teikėjų teikiamų paslaugų kokybė;

- Smarkiai išaugs privačių švietimo paslaugų teikėjų skaičius, pagerės jų teikiamų paslaugų kokybė;
- Bus padidintos prielaidos atsirasti motyvacijai švietimo darbuotojų tarpe;
- Padidės šeimos įsitraukimas į švietimo procesą, išaugs atsakomybė ir kontrolė;
- Nebeliks prielaidų dubliuoti švietimo sistemą, samdant mokytojus privačiai, taip bus taupomos ir tikslingai panaudojamos žmonių lėšos.